

TOTALITARIZMO POVEIKIS DEMOKRATINIAMS PROCESAMS: VYRIAUSYBIŲ KAITA LATVIJOJE 1926–1927 METAIS IR IŠORĖS VEIKSNYS

Zenonas Butkus

Profesorius daktaras
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto dekanas
Tel. 268 72 81
El. paštas: zenonas.butkus@if.vu.lt

Įvadas

Neramus ir nestabilus šiuolaikinis pasaulis verčia rūpintis demokratijos, kaip parankiausio tautų ir piliečių sugyvenimo būdo, tvarumu. Tobulėja, stiprėja šis būdas lėtokai ir ypač nedrąsiai jis skinasi kelią į tarptautinių santykių tvarkymo sferą, kuri tebėra perdėm uždara ir neprieinama platesnei visuomenės kontrolei. Po Antrojo pasaulinio karo susiformavęs dvipolis pasaulis šiandien virsta daugiapoliu, kuriame, kaip parodė XX a. pirmos pusės istorija, sunkiau išsilaiko didžiųjų jėgų pusiausvyra, o jos sutrikimai jau yra sukėlę ir gali vėl sukelti pavojingų tarptautinių komplikacijų.

Tiek ši globali aktualija, tiek kasdieniniai vidaus politikos reikalai iškelia būtinybę pažinti politinį procesą, todėl svarbu jį kuo išsamiau tirti. Bene parankiausias tyrimo objektas istorikams yra vadinamasis tarpukaris, kuris labai dinamiškas, o dinamika ryškiau nei statika parodo reiškinį pobūdį bei ypatybes. Šio laikotarpio pradžioje Europoje išsiveržė smarkus demokratijos pliūpsnis. Bet gana greitai jis ėmė blėsti, kol pavirto tarptautine katastrofa. Praeito amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje iš 29 Eu-

ropos valstybių tik 12 išlaikė demokratinę santvarką, o iš 7 susikūrusių ar atsikūrusių Vidurio Rytų Europos valstybių tokios liko tik dvi – Čekoslovakija ir Suomija. Tuomet iškilo ir du baisiausi totalitariniai režimai – sovietų ir nacių.

Tarpukario politinės sistemos nestabilumas iki šiol daugiausia tiriamas dviem atskiromis kryptimis: vieni daugiau nagrinėja vidaus politikos, kiti – tarptautinių santykių raidą. Bendro, sintetinio vidaus ir užsienio politikos vaizdo tradiciškai trūksta. Visuotinai pripažįstama, kad Versalio sistema nebuvo patvari. Neratifikavusios Tautų Sąjungos statuto ir nedalyvaudamos šios organizacijos veikloje, Jungtinės Amerikos Valstijos tuomet nedaug tepresidėjo prie stabilumo Europoje. Dvi didžiausios šio žemyno valstybės – karą pralaimėjusi Vokietija ir bolševikinė Rusija – buvo tiesiogiai priešiškos Versalio sistemai. Abiejų valstybių karinis ir ypač diplomatinis bendradarbiavimas, nukreiptas prieš šią sistemą, dar nėra nuodugnai tirtas.

Tarpukario demokratijos tvarumą labai įdomiai analizuoja ir sociologai bei politologai, taikydami kokybinės lyginamosios analizės metodą. Vokiečių politologas

Dirkas Berg-Schlosseris kartu su kitais mokslininkais išskyrė net 73 požymius, paveikusius tą tvarumą. Tarp šių požymių buvo nurodyti ir devyni išorės veiksniai, susiję su politinėmis, ekonominėmis, kultūrinėmis bei ideologinėmis įtakomis¹. Šitaip siekiama išaiškinti veiksmingiausias totalitarizmo ir autoritarizmo atsiradimo priežastis. Į tokio pobūdžio tyrimus įsitraukia ir Lietuvos mokslininkai Zenonas Norkus bei Vaidas Morkevičius². Šie tyrimai duoda ypač apčiuopiamų rezultatų, kai demokratijos žlugimo priežastys vertinamos atskirai imant tarpukario laikotarpį iki 1929 m., t. y. iki didžiosios ekonominės krizės, kuri traktuojama kaip labiausiai perėjimą prie diktatūros skatinęs veiksnys, ir vėlesnius šio laikotarpio metus. Tokia prieiga būtų aktuali Baltijos regiono tyrimams, nes leistų atskirai analizuoti ir kartu lyginti 1926 m. įvykusius perversmus Lenkijoje bei Lietuvoje ir 1934 m. – Latvijoje bei Estijoje.

Taikant kokybinės lyginamosios analizės metodą demokratijos ir jos komplikacijų aiškinimas tampa sintetinis, pateikiantis bendresnį visuminį vaizdą. Tačiau jį atliekant daugiausia panaudojami formalūs, statiški duomenys. Imant kad ir įvairiausius kintamuosius sunku apčiuopti dinamiško politinio proceso priežastinius ryšius ir gilumines ištakas. Formuluojamos išvados

¹ *Meur Gisèle de, Berg-Schlosser Dirk. Comparing political systems: Establishing similarities and dissimilarities // European Journal of Political Research. 1994, no 26, p. 193–219; Conditions of Democracy in Europe / Edited by Dirk Berg-Schlosser and Jeremy Mitchell. 1919–39. Systematic Case-Studies. 2000, p. 335–353; Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919–39, Comparative Analyses / Edited by Dirk Berg-Schlosser and Jeremy Mitchell. 2002, p. 203, 280, 325 ir kt.*

² Žr. *Norkus Z., Morkevičius V. Kokybinė lyginamoji analizė. Vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams. Kaunas, 2011.*

neretai nučiuožia reiškinį paviršiumi. Pavyzdžiui, neįtikinamai atrodo, kai autoritarinei Lietuvai priklausęs Klaipėdos kraštas vadinamas „demokratijos oaze“³. Mat, laikantis Klaipėdos konvencijos, ir po 1926 m. perversmo šiame krašte išliko Seimelio rinkimai bei kai kurie kiti formalūs demokratijos atributai. Bet yra gana aišku, kad Klaipėdos Seimeliui faktiškai vadovavo Vokietijos konsulas, taip pat Vokietijoje veikę revanšistiniai, ekspansiją renkę nacistinio pobūdžio centrai⁴. Klaipėdos kraštas šiuo atveju gal tiksliau vadintinas ne „demokratijos oaze“, o nacių įtakos ir ekspansijos baze. Kai tevertinami formalūs demokratijos požymiai, išleidžiama iš akių totalitarinių ir demokratiškesnių ar autoritarinių valstybių sąveika.

Neatsižvelgiant į šią sąveiką dažnai teigiama, neva po Pirmojo pasaulinio karo susikūrusios ar atsikūrusios Europos valstybės nepateisino vilčių, kurias puoselėjo Versalio sistemos formuotojai ir visi mažų, engiamų tautų teisių gynėjai. Esą naujos valstybės ne tik nebrangino, nepuoselėjo demokratijos, bet ir neapdairiai tarpusavyje konfliktavo, savo šalyse skriaudė tautines mažumas, tad vos ne pačios prisišaukė Antrąjį pasaulinį karą. Vienas iš Versalio sistemos kūrėjų Deividas Loidas Džordžas (David Lloyd George) yra pasakęs: „Atgimusios tautos kėlėsi iš savo kapų besotės ir alkanos, po ilgo pasninko savo vergovės požemiuose;

³ *Norkus Z. Kada Lietuvoje buvo daugiau demokratijos? Pirmosios ir Antrosios Lietuvos Respublikos politinių režimų palyginimas // Politologija. 2012, Nr. 3 (67), p. 31. Nuoširdžiai dėkoju prof. Z. Norkui, leidusiam susipažinti su šiuo straipsniu dar prieš jo publikavimą.*

⁴ Žr. *Jakubavičienė I. Lietuvos vokiečių nacional-socialistinė veikla (XX a. 3–4 dešimtmečiuose). Daktaro disertacija. Vilnius, 2008 ir kt.*

<...> tos tautos graibstė kas arčiausia, dar nenusimetusios numirėlio apdaro.“ Jis taip pat teigė, kad naujosios valstybės tapo „dar didesni imperialistai negu Anglija ar Prancūzija, didesni net už Jungtines Valstijas“. Tokius teiginius be kritinio komentaro minėjo net žinomas signataras, diplomatas ir istorikas Petras Klimas⁵, jie įtraukti į tarptautinių santykių istorijos vadovėlį⁶, jais taip pat mėgaujasi naujesnių istorinių disertacijų autoriai⁷.

Nepalyginti mažiau žinoma apie totalitarinių valstybių poveikį demokratinių šalių, ypač gretutinių ir mažesnių, politiniams procesams. Apie tą poveikį jau galima kalbėti remiantis ne vien nujaučiamomis prielaidomis, bet ir šaltiniuose paliudytais konkrečiais istoriniais faktais. Bene iškalbingiausias iš tokių liudijimų būtų prieš gerą dešimtmetį mūsų atrastas ir trumpai aptartas⁸ faktiškai aukščiausio SSRS partinės ir valstybinės valdžios organo – politinio biuro – 1926 m. gruodžio 16 d. posėdžio protokolas, kuriame kalbama apie Latvijos vyriausybės pasikeitimo ar net pakeitimo galimybes ir nuo to įvykio priklausantį Sovietų politikos koregavimą. Štai šio protokolo turinys: „Yra pageidautina pažadėti Latvijai suteikti užsakymų už 6 mln. rb⁹ su sąlyga, jei bus suformuota kairiosios koalicijos vyriausybė, kuri turėtų duoti garantijų,

kad ji likviduos priešiką Sovietams politiką ir su jais bus pasirašyta politinė sutartis mūsų išskeltomis sąlygomis. Per derybas būtina išgauti SSRS vyriausybei tiksliai garantijas ir numatyti galimybę nutraukti visus susitarimus, jei Latvijos vyriausybė netesės pažadų.“¹⁰

Šio dokumento nėra analizavę nei Latvijos, nei Rusijos istorikai. Kiek mums žinoma, jį mini tik Aleksandras Rupasovas, nagrinėdamas SSRS ir Baltijos šalių nepuolimo sutarčių sudarymo istoriją¹¹. Bet tai vieno sakinio, epizodinis, kontekstinis paminėjimas, neatkreipiant dėmesio, kad šis sakinytis gali byloti apie didelės totalitarinės valstybės mėginimą paveikti demokratinės valstybės politinį procesą. Kad politinio biuro nariai tuščiai nesvaičiojo, „neblefavo“, rodo jau pirmasis žvilgsnis į cituoto nutarimo istorinį kontekstą. Jau kitą dieną po to nutarimo priėmimo, kaip ir buvo jame numatyta, Latvijos parlamentas patvirtino naują, socialdemokratų vadovaujamą vyriausybę, kuri 1927 m. kovo 9 d. parafavo su SSRS nepuolimo paktą, o birželio 2 d. pasirašė su ja prekybos sutartį. Tad iš principo politinio biuro sprendimas lyg buvo vykdomas, kai kas gal net pasakytų – kaip Maskva tarė, taip Ryga padarė.

Ar tie įvykiai tikrai buvo inspiruoti, ar jie tik atsitiktinai sutapo? Tai ir mėginame šiame straipsnyje išsiaiškinti, t. y. atliksime vieno atvejo tyrimą, kurio metu, nustatę to atvejo tikrovę, sieksime išanalizuoti

⁵ Klimas P. Iš mano atsiminimų. Vilnius, 1990, p. 188–189.

⁶ Lopata R. Tarptautinių santykių istorija. Vilnius, 2001, p. 129–130.

⁷ Žr., pavyzdžiui, Akmenytė V. Latvių, Lietuvos – Latvijos pasienio gyventojų, tapatumo problema. Dak-taro disertacija. Kaunas, 2008, p. 27.

⁸ Butkus Z. SSRS intrigos Baltijos šalyse (1920–1940) // Darbai ir dienos. 1998, Nr. 7 (16), p. 153–154.

⁹ Turimas galvoje SSRS vadovybės leidimas, laikantis užsienio prekybos monopolio, importuoti iš Latvijos prekių už 6 mln. rb.

¹⁰ Rusijos komunistų partijos (b) centro komiteto politinio biuro 1926 12 16 posėdžio protokolas // Rusijos valstybinis socialinės ir politinės istorijos archyvas (toliau – RSPIA), f. 17, ap. 162, b. 3, l. 28.

¹¹ Пунасов А. Гарантии. Безопасность. Нейтралитет. СССР и государства – лимитрофы в 1920-х – начале 1930-х гг. Санкт-Петербург, 2008, с. 144.

sovietų totalitarinės valstybės poveikį demokratinei Latvijos valdymo sistemai, šios sistemos gebėjimą apsiginti veikiant išorės įtakoms. Analizuodami šiuos procesus remsimės tiek užsienio, tiek vidaus politiką atspindinčiais šaltiniais, pirmiausia Rusijos ir Baltijos šalių archyvine medžiaga, taip pat Latvijos parlamento stenogramomis, ministrų kabineto, Latvijos socialdemokratų darbininkų partijos (toliau – LCDP) Centro komiteto posėdžių protokolais, kitais dokumentais, kurie parodo šios šalies vyriausybių susiformavimo ir veiklos istorines aplinkybes.

Bendriausi SSRS užsienio politikos ir santykių su Baltijos šalimis principai

Sovietų užsienio politika buvo dvilypė. Su užsienio šalimis jie tartum palaikė tipiškus, įprastus diplomatinis santykius, plėtojo su jomis politinius ir ekonominius ryšius, tačiau kartu finansavo tose šalyse veikusias komunistų partijas, kurioms ir vadovavo, panaudodami visiems žinomą Komunistų internacionalo organizaciją. Taip pat gerai žinomos bolševikinės revoliucijos eksporto užmačios. Tad SSRS ekspansionizmas buvo išskirtinis. Aišku, daugelis didžiųjų valstybių veikė globaliai, stengėsi nors kiek pakoreguoti kitų šalių politiką. Bet Sovietų valstybės pati prigimtis, pasaulinės revoliucijos siekis jau iš principo numatė kišimąsi į kitų šalių vidaus reikalus. Tas kišimasis, be to, buvo koordinuotas ir centralizuotas. Faktiškai aukščiausia SSRS valdžia – jau minėtas politinis biuras – koordinavo tiek diplomatinę, tiek visų lygių žvalgybinę, tiek Komunistų internacionalo veiklą. O Sovietų pasiuntinys, kad ir kur rezidavo,

neapsiribojo diplomatine veikla, bet koordinavo ir savo šalies žvalgybos, taip pat komunistų darbus. Dėl to visa ta veikla tapdavo veiksmingesnė. 1923 m. politinis biuras parengė specialią instrukciją, skirtą užsienyje rezidavusiems SSRS pasiuntiniams¹². Ji įpareigojo juos nuodugnai ištirti šalies, kurioje jie akredituoti, vidaus padėtį ir tuo pagrindu stengtis paveikti valdžios institucijas, politines partijas, parlamentus, atskirus politikus Maskvai palankia prasme. Net teigta, kad pasiuntinys turi valdyti tos šalies, kurioje akredituotas, politinį procesą taip sumaniai, kaip talentingas muzikantas savąjį instrumentą. Pusiau juokais, pusiau rimtai SSRS diplomatai mėgdavo pasigirti, kad jie užsienio šalių vidaus padėtį išmano geriau nei tų šalių vyriausybės.

Sovietų politikos veiksmingumui įtakos turėjo ir ta aplinkybė, kad jau maždaug nuo trečiojo dešimtmečio vidurio jų valdžios olimpe įsitvirtina vienas asmuo – Stalinas, kurio vienvaldiškas vadovavimas buvo jaučiamas ir užsienio politikoje. Tai jau mato šiandieniniai Rusijos istorikai¹³, ši tendencija atsispindi istoriniuose šaltiniuose. Svarbių diplomatinų dokumentų, susijusių su reikšmingomis Maskvai politinėmis akcijomis, kopijos siunčiamos Stalinui. Pavyzdžiui, jam buvo nukreipiamos Užsienio reikalų liaudies komisariato (toliau – URLK) vadovybės instrukcijų Sovietų pasiuntiniams Baltijos šalyse ko-

¹² Politinio biuro instrukcija pasiuntiniams užsienyje // RSPiA, f. 17, ap. 3, b. 375, l. 8–10.

¹³ Макаренко П. В. Механизм внешнеполитических решений в советской России в начале 1920-х годов // Отечественная история. 2008, № 4, с. 143–156; Макаренко П. В. Сталинская реконструкция механизма внешнеполитических решений на рубеже 1920–1930-х годов // Российская история. 2011, № 5, с. 37–51 ir kt.

pijos, jis gaudavo ir pasiuntinių atskaitų ar kitų raštų kopijas. Aišku, Stalinui siūstos tik kai kurių dokumentų kopijos. Tarpais jų siuntimas nutrūkdavo ir vėl atsinaujindavo. Pagal tai, kokių dokumentų jis pageidavo, kokių ne, netiesiogiai galėtume spręsti apie vienokių ar kitokių SSRS užsienio politikos veiksmų svarbą pačiam Stalinui. Šiaip ar taip, jo lyderystė ir vadovavimas užsienio politikai aiškiai atsispindi diplomatinuose dokumentuose. Neteko matyti, kad kuris nors iš jų būtų siūstas Levui Trockiui.

Bene palankiausios prielaidos Sovietų įtakai skverbtis radosi Baltijos šalyse, nes jos buvo visai greta ir nepasižymėjo didesnėmis medžiaginėmis galiomis. Šiuo atveju sovietai galėjo mėgautis išpūdinga galių disproporcija. Vien pagal teritoriją SSRS buvo daugiau nei 100 kartų didesnė už visas tris mažąsias Baltijos šalis. Negana to, geopolitikos požiūriu Baltijos regionas yra jūrinių ir žemyninių valstybių interesų susikirtimo zonoje, kur jūrinių valstybių interesas pernelyg menkas, kad atsvertų žemyninių šalių, pirmiausia Rusijos dominavimą.

Naudodamiesi didžiuliais ištekliais, Sovietai Baltijos valstybėse laikė gausias pasiuntinybes, taip pat prekybos atstovybes. Nemažai specialistų, besidominčių šių valstybių reikalais, dirbo ir URLK. Tokių specialistų, diplomatų galėjo būti ne ką mažiau nei turėjo darbuotojų Lietuvos, Latvijos ar Estijos užsienio reikalų ministerijos. Kiekvienai iš Baltijos šalių Sovietai turėjo parengę ir taikę specifinį, konkretų poveikio priemonių arsenalą. Lietuvą labiausiai sekėsi paveikti panaudojant jos konfliktą su Lenkija, o Latviją ir Estiją – ekonominėmis spaudimo ar viliojimo priemonėmis. Aps-

kritai, Sovietai buvo suinteresuoti Baltijos regionu kaip patogiu išėjimu į jūrą su gerai įrengtais uostais. Suinteresuotumas, aišku, buvo abipusis. Lietuva taip ir liko agrarinis kraštas, o Latvija, kaip ir Estija, jau XIX a. virto stambiu pramoniniu rajonu, integruotu į visos Rusijos ūkį. Po Pirmojo pasaulinio karo susikūrusios Latvijos ir Estijos nepriklausomos valstybės siekė atkurti ir pakelti ekonomiką, todėl, suprantama, stengėsi stiprinti su Rusija ūkinius ryšius, eksportuoti savo gaminius į neapbrėpiamą jos rinką. Tam reikėjo su didžiuoju Rytų kaimynu pasirašyti prekybos sutartis. Ypač tai rūpėjo Latvijai, kurios užsienio prekybos balansas trečiojo dešimtmečio viduryje buvo labai neigiamas. Iš SSRS ji vos ne dukart daugiau prekių importuodavo negu tenai eksportuodavo. Bet eksportuoti į SSRS dėl jos užsienio prekybos monopolio buvo galima tik gavus šios šalies vadovybės leidimą, vadinamųjų užsakymų. Cituotame dokumente 6 mln. rb vertės užsakymu ir buvo numatyta vilioti Latvijos politikus, kad jie padarytų politinių nuolaidų.

Savo užsakymais Sovietai manipuliavo ir pačioje Latvijoje. Jie čia buvo kruopščiai ištyrę politikų ryšius su finansiniais, pramoniniais sluoksniais, nustatę, kurie politikai kuriose įmonėse turi akcijų, ir užsakymai buvo teikiami toms įmonėms, per kurias tikėtasi paveikti reikalingus politikus, partijas, net parlamentų frakcijas. Mėginta pasinaudoti ir visai suprantamu, natūraliu pabaltijiečių suinteresuotumu Rusijos rinką, tą suinteresuotumą ypač sureikšminant. Per paveikiamą spaudą Latvijoje, kaip ir Estijoje, propaguota idėja, kad jų ūkiui ypač naudinga suartėti su SSRS; aiškinta, jog šių šalių prekės negalės dorai konkuruoti Vakarų rinkose – lengviau jas parduoti Rusijoje,

kur pabaltijiečiai pigiau gautų ir žaliavų. Tokia nuomonė tapo populiari.

Paveikus svertas buvo ir pelningas sovietinis tranzitas per Baltijos šalis. Grasindami jį nutraukti arba jo dalį perleisti gretimai šaliai, Sovietai išplėšdavo politinių nuolaidų.

Kokios nuolaidos jiems buvo svarbiausios trečio dešimtmečio viduryje, kokios cituotame dokumente minimos politinės sutarties jie pageidavo? Su Baltijos šalimis, taip pat Suomija ir Lenkija Sovietai siekė pasirašyti nepuolimo ir neutralumo sutartis. Viešai skelbta, kad šios sutartys turi pasitarnauti taikai ir stabilumui Baltijos regione. Bet išsamus Vokietijos istoriko Rolfo Ahmano tyrimas¹⁴ parodė, kad nepuolimo sutartys buvo sumani Sovietų priemone politinei įtakai plėsti. Tokiai nuomonei iš esmės neprieštarauja ir minėtas Rusijos istorikas A. Rupasovas¹⁵, ir ją galima pagrįsti bei papildyti remiantis pirminiais šaltiniais. Pavyko rasti URLK vadovybės parengtą specialią pažymą apie derybas dėl nepuolimo sutarčių ir jų pasirašymo istoriją¹⁶. Pažyma buvo pateikta politiniam biurui 1927 m. sausio 23 d.

Tiek šis, tiek kiti šaltiniai, taip pat istoriniai tyrimai liudija, kad vos tik susikūrusi Sovietų Sąjunga, norėdama pademonstruoti savo galias ir didžiosios valstybės statusą, ne tik ignoravo Versalio sistemą, Tautų Sąjungą, bet ir stengėsi suburti apie save gretimas mažesnes valstybes, sukurti lyg

savąją „Tautų Sąjungą“. Tam jau 1922 m. šaukta Maskvos nusiginklavimo konferencija, kurioje dalyvavo Baltijos šalių ir Lenkijos atstovai.

Tiesioginio poreikio sudaryti nepuolimo sutartis nebuvo, nes Sovietų ir Baltijos valstybių santykius sureguliuavo 1920 m. pasirašytos Taikos sutartys ir naujo konflikto nebuvo iškilę. Nepuolimo sutarčių idėja naudota praktiniams SSRS politikos poreikiams. Šių sutarčių ištakos siekia 1923 m., kai, laukdami revoliucijos Vokietijoje, Sovietai Lenkijai ir Baltijos šalims bandė primesti neutralumo paktus, kuriais turėjo būti sukurtas laisvas susisiekimas tarp SSRS ir Vokietijos¹⁷. Revoliucijai nuslopus derybos dėl šio pakto tų pačių metų pabaigoje nutrūko.

Tačiau „Pabaltijo neutralizacijos“ idėjos neatsisakyta. Siekta, kad Baltijos šalys nei tarpusavyje, nei kartu su Lenkija ir Suomija nesudarytų glaudžios karinės politinės sąjungos, kurios kūrimas intensyviai vyko 1919–1925 m. šaukiant periodines šių valstybių užsienio reikalų ministrų konferencijas. Šios konferencijos ypač nervino Sovietų diplomatus ir aukščiausius politikus. Minėtoje pažymoje buvo pabrėžta, jog nepuolimo ir neutralumo sutartimis norima „galutiniai nutraukti Baltijos šalių sąjungos kūrimą“ ir „išplėsti jas iš Lenkijos ištakos“¹⁸. Kaip „kompensaciją“ šiai įtakai siekta įbrukti joms savąją globą, susilpninti jų vakarietišką orientaciją ir ypač išpa-reigojimus Tautų Sąjungai. Pagal 16 šios organizacijos statuto straipsnį jos nariai turėjo dalyvauti taikant sankcijas agresoriui. Sovietai baiminosi, kad, kilus jų karui

¹⁴ Ahman R. Nichtangriffspakte: Entwicklung und operative Nutzung in Europa 1922–1939. Baden-Baden, 1988.

¹⁵ Рупасов А. Гарантии. Безопасность. Нейтралитет. СССР и государства – лимитрофы в 1920-х – начале 1930-х гг., с. 7–8.

¹⁶ URLK 1927 01 23 pažyma politiniam biurui // Rusijos Federacijos užsienio politikos archyvas (RFU-PA), f. 0150, ap. 19, b. 39, segtuvas (sg.) 35, l. 23–25.

¹⁷ Ten pat, p. 25.

¹⁸ Ten pat.

su Lenkija, Anglija ar Prancūzija, Baltijos šalys, paisydamos išipareigojimų Tautų Sąjungai, gali prisidėti prie minėtų valstybių koalicijos. Nepuolimo sutartimis tikėtasi šiuos išipareigojimus paralyžiuoti ir netgi kontroliuoti Baltijos valstybių užsienio politiką. Neatsitiktinai cituotame politinio biuro nutarime buvo pasakyta, kad Latvijos vyriausybei nelikvidavus priešiškos Sovietams politikos, jie gali nutraukti su ją visus pasirašytus susitarimus.

Sovietų pasiūlymai Baltijos šalims pasirašyti nepuolimo sutartis buvo atnaujinti 1926 m. vasarį ir ypač suintensyvėjo po tų pačių metų gegužės 12–15 d. perversmo Lenkijoje. Kremliaus šeiminkai sunerimo, kad valdžioje išitvirtinęs federalistinių pažiūrų Juzefas Pilsudskis vėl neatnaujintų Baltijos sąjungos kūrimo. Buvo paskelbta, kad Lenkijos diplomatai pasiūlė Baltijos šalims susitarti dėl konkrečios karinės pagalbos, jei jas užpultų Sovietai. Ši reikalą jie labai sureikšmino ir kaltino savo vakarinius kaimynus, kad šie rezga prieš SSRS nukreiptas karines koalicijas. 1926 m. rugsėjį Lietuva (pirmoji iš Baltijos šalių) pasirašė su Sovietais nepuolimo sutartį¹⁹. Tuoj po to dėl panašaus pobūdžio sutarties jie suintensyvino derybas su Latvija. Bet dešiniųjų jėgų kontroliuojama jos vyriausybė elgėsi apdairiai ir nenorėjo su Sovietais pasirašyti sutarties jų padiktuotomis sąlygomis. Tokiomis aplinkybėmis ir galėjo jiems kilti sumanymas paremti sukalbamesnes Latvijos kairiųjų jėgas, kad jos, nuvertusios dešiniųjų vyriausybę, pačios suformuotų ministrų kabinetą. Tad

1926 m. gruodžio 16 d. politinio biuro nutarimas atliepia tuometines istorines sąlygas. Toliau pažiūrėkime, kaip jis išsipina, išiaudžia į daugiasluoksnį Baltijos šalių ir SSRS santykių rezginį.

Sovietų politinės dëlionės ir jų ryšiai su kairiaisiais Latvijos socialdemokratais

Nors ir nėra rasta politinio biuro posėdžių stenogramų, 1926 m. gruodžio 16 d. jo nutarimas pagrindžiamas kitais su juo glaudžiai susijusiais dokumentais. Bene informatyviausias iš jų būtų tų pačių metų gruodžio 13 d. URLK vadovybės aiškinamasis raštas politiniam biurui apie sandërio su Latvijos socialdemokratais prasmę. Šio rašto pagrindu ir galėjo atsirasti mūsų vis minimas nutarimas. Politinio biuro nariams URLK detalai išaiškina viso sumanymo motyvus ir konkrečias aplinkybes. Iš pradžių rašte konstatuojama, kad gruodžio 7 d. atsistatydino Latvijos vyriausybę, kurioje dominavo „buožių partija“ – Valstiečių sąjunga²⁰. Iš trijų galimų naujos vyriausybės suformavimo variantų Sovietams pageidaujamiausias esąs tas, kurį įgyvendinus į vyriausybę įeitų ir jai vadovautų socialdemokratai, turintys Latvijos parlamente trečdalį vietų. Pageidavimas rašte motyvuotas šitaip: „Latvijos socialdemokratai iš tikrųjų yra nusistatę suartėti su mumis ir rūpinasi savo šalies industrializacija, kuri priešpriešinama „Valstiečių sąjungos“ vykdomam krašto agrarinimui. Latvijos socialdemokratai, ypač kairieji, pastaraisiais metais palaikė gana artimus ryšius su mūsų pasiuntinybe Rygoje ir labai

¹⁹ Žr. plačiau: *Kasparavičius A.* Didysis X Lietuvos užsienio politikoje. Vilnius, 1996; *Butkus Z.* 1926 m. TSRS – Lietuvos nepuolimo sutartis ir Latvija // *Mūsų praeitis.* 1990, Nr. 1.

²⁰ 1926 12 13 URLK raštas politiniam biurui (kopijos jo nariams) // RFUPA, f. 0150, ap. 18, b. 5, sg. 24, l. 150.

dažnai teikdavo jai vertingą informaciją apie Latvijos vyriausybės politiką. Kairioji koalicija tikisi sukompromituoti „Valstiečių sąjungą“, išvilkti į dienos šviesą jos vadovus, apkaltindama juos valstybės išdo grobstymu jų valdymo metu, nutraukdama kreditavimą gausybei ūkinių organizacijų, sudarančių „Valstiečių sąjungos“ viešpatavimo bazę. Įgyvendinus šias priemones numatoma paskelbti naujus rinkimus, per kuriuos dešinieji patirtų visišką krachą.²¹

Toliau gruodžio 13 d. rašte pranešama, kad du oficialūs Latvijos socialdemokratų partijos atstovai kreipėsi į SSRS pasiuntinį Rygoje Semioną Aralovą, oficialiai klausdami, ar Sovietų vyriausybė yra pasirengusi sudaryti su Latvija prekybos sutartį, kurioje tvirtai išsipareigotų suteikti jai užsakymų keletai metų tuo atveju, jei socialdemokratų ateitų į valdžią²². Pritardamas tokiam sandėriui URLK politiniam biurui rekomenduoja: „Būtų tikslinga per Aralovą konfidencialiai ir žodžiu tvirtai pažadėti, kad SSRS suteiks 6 mln. rb kasmetinį užsakymą 3 metų laikotarpiui su sąlyga, jog naujoji Latvijos vyriausybė pasirašys su mumis politinę sutartį (pakta) ir ryžtingai nutrauks prolenkišką orientaciją. Sudarę šį preliminarų susitarimą su latvių socialdemokratais, mes sutriuškintume Lenkijos ir Baltijos bloką jautriausioje jo vietoje, paskatintume Latvijos industrializaciją ir taip išaugintume joje darbininkų judėjimą. <...> Su mūsų parama atėjusi į valdžią kairioji socialdemokratų koalicija faktiškai taptų nuo mūsų priklausoma, o mes bet kuriuo metu galėtume nutraukti užsakymus Latvijai, jei tik naujoji jos vyriausybė lojaliai nevykdytų

pažado galutiniai likviduoti priešišką mums Latvijos politiką. URLK prašo politinio biuro skubiai priimti sprendimą šiuo klausimu, nes reikia duoti galutinį atsakymą Latvijos socialdemokratų partijai.“²³

Šis paaiškinimas, matyt, įtikino politinio biuro narius, nes jie priėmė URLK pasiūlytą sprendimą. Su kai kuriais jų, pirmiausia Stalinu, URLK vadovybė šį reikalą veikiausiai buvo suderinusi anksčiau, nes jis gaudavo diplomatinę korespondenciją, taip pat susirašinėjimo su Sovietų pasiuntinybe Rygoje medžiagą, o su pasiuntiniu Latvijoje S. Aralovu (žymus bolševikų vadas pilietinio karo frontuose, nuo 1921 m. pasiuntinys Lietuvoje, vėliau Turkijoje, nuo 1925 m. URLK Kolegijos narys) turėjo nemažai bendros veiklos.

Gruodžio 13 d. rašto argumentaciją dar galima pagrįsti ir papildyti tos pačios dienos URLK Kolegijos posėdžio protokolu. Kaip tik tądien Kolegija nutarė prašyti politinio biuro patvirtinti rengiamą susitarimą su Latvijos socialdemokratais ir pavesti S. Aralovui pranešti jų vadams apie didelę tikimybę gauti Maskvos užsakymų, jei būtų suformuota nauja vyriausybė²⁴. Rasta ir daugiau aptariamą Sovietų sumanymą liudijančių dokumentų, bet tas sumanymas gana aiškus. Tik vis kartojami Sovietų kaltinimai tuometinei Latvijos vyriausybei priešiška jiems politika nebuvo objektyvūs. Ji vykdė gana subalansuotą politiką, stengėsi palaikyti gerus santykius su visomis kaimynėmis. Sovietams to, aišku, nepakako, norėta, kad Latvija paklustų jų diktatui, todėl siekta patraukti į savo pusę opozicines jėgas, pirmiausia gausiausią iš jų – socialdemokratus.

²¹ Ten pat

²² Ten pat, l. 149.

²³ Ten pat.

²⁴ 1926 12 13 URLK Kolegijos posėdžio protokolas // Ten pat, l. 191.

Slapti socialdemokratų ryšiai su SSRS pareigūnais nėra lengvai apčiuopiami. Vis dėlto jau gerai žinome, kad intensyviausiai tuos ryšius palaikė kairieji Latvijos socialdemokratai Klavas Lorencas, Fricis Menderis ir Ansis Buševicas. Pastarąjį Sovietai laikė šios trijulės lyderiu. Jos kairuoliškumas ir sovietams palanki politinė orientacija jau pripažįstama historiografijoje. Apie tai rašė žymus Latvijos istorikas akad. Aivaras Stranga stambiame veikale, skirtame LSDP istorijai ir jos reakcijai į 1934 m. perversmą²⁵. Garsiojoje XX a. Latvijos istorijoje tie trijulės nariai dėl jų palankaus požiūrio į SSRS ironiškai pavadinti „maskviškiais“²⁶. Tačiau jokių dokumentų, įrodančių jų slapčius ryšius su Sovietų pareigūnais, iki šiol nebuvo skelbta. Vis dėlto jų esama.

Prieš aptardami šiuos dokumentus dar norėtume pabrėžti, kad visi trys minėti asmenys buvo gana žymūs latvių politikai, ilgamečiai socialdemokratinio sąjūdžio dalyviai, turėję plačius tarptautinius ryšius. Visi trys dalyvavo 1905 m. revoliucijoje. Už tai F. Menderis buvo suimtas ir ištremtas į Jenisiejaus guberniją. 1909 m. Rusijos tremtyje atsidūrė ir A. Buševicas, o metais anksčiau turėjo emigruoti K. Lorencas. Jie visi užmezgė ryšius su rusų revoliucionieriais, juo labiau kad LSDP 1906 m. įsijungė į visos Rusijos socialdemokratų partiją ir pasivadino Latvijos krašto socialdemokratija. Tarp Rusijos revoliucionierių, artimai pažinojusių minimą trijulę dar nuo carizmo laikų, buvo ir būsimieji Sovietų diplomatinės lyderiai Adolfas Jofė, Maksimas Litvi-

novas, Georgijus Čičerinas. Tais ryšiais pasinaudojo F. Menderis, 1919 m. pabaigoje atvykęs į Maskvą jau kaip nepriklausomos Latvijos delegacijos narys. Ši delegacija pasirašė su Sovietais slaptas paliaubas. Dar anksčiau – 1919 m. spalį su Latvijos Raudonojo Kryžiaus delegacija į Maskvą vyko A. Buševicas. Jis taip pat priklausė Latvijos delegacijai, 1920 m. pasirašiusiai su Sovietų Rusija Taikos sutartį²⁷.

A. Buševicas, be to, buvo 1918 m. Nepriklausomybę paskelbusios Latvijos Tautos Tarybos narys, 1919 m. jis tapo Liepojos miesto tarybos pirmininku, po metų buvo išrinktas į Latvijos Steigiamąjį Seimą, kur, be kita ko, dirbo užsienio reikalų komisijoje. 1918–1922 m. jis ėjo LCDP Centro komiteto pirmininko pareigas, 1923 m. pirmą pusmetį (nuo sausio 27 iki birželio 27) buvo Latvijos finansų ministras koalicinėje Janio Pauliuko vyriausybėje, kurioje darbo ministro postą buvo gavęs K. Lorencas. Pastarasis politikas buvo 1, 2 ir 3 Latvijos parlamentų narys, ilgą laiką faktiškai valdė LCDP CK kasą, o F. Menderis priklausė minėtai Latvijos Tautos Tarybai ir buvo Steigiamojo Seimo, taip pat visų keturių Seimų deputatas. Tik vienas iš šios trijulės – A. Buševicas – 1940 m. aktyviai įsijungė į okupacinės valdžios formavimą, buvo išrinktas į vadinamąjį Liaudies seimą, vyko į Maskvą parvežti „Stalino saulės“. O F. Menderis ir K. Lorencas sovietinės valdžios buvo represuoti, išvežti Sibiran.

Šiaip ar taip, kiekvienas iš šios trijulės turėjo svarbius postus nepriklausomoje Latvijos valstybėje ir slapti jų ryšiai su

²⁵ *Stranga A.* LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums. Demokrātijas likteņi Latvijā. Rīga, 1998.

²⁶ История Латвии. XX век. Рига, 2005, с. 152.

²⁷ 1920 08 11 Rusijos ir Latvijos Taikos sutartis // Документы внешней политики СССР. Москва, 1959, т., с. 101.

kitos šalies pareigūnais galėjo sukelti grėsmę savam valstybingumui. K. Lorencas ir F. Menderis parašė atsiminimus. Pastarojo memuarai nepaprastai išsamūs (per tūkstantį puslapių)²⁸, tik dalis jų skelbta²⁹. Detaliai aprašę savo politinę veiklą, slaptus ryšius su Maskva jie, suprantama, nutylėjo. Vis dėlto nemažai dokumentų liudija, kad šie trys Latvijos socialdemokratai, kaip ir buvo pasakyta URLK gruodžio 13 d. rašte politiniam biurui, teikė SSRS pasiuntiniui, kitiems pasiuntinybės pareigūnams slaptą informaciją apie šalies politinį gyvenimą (daugiausia apie parlamento užsienio komisijos, taip pat vyriausybės, LSDP CK posėdžius). Mažą to, abiejų pusių slaptuose pokalbiuose derinti veiksmai, tartasi, kaip pakeisti Latvijos vyriausybę, kaip formuoti naują ministrų kabinetą, kaip iš viso pakoreguoti Latvijos užsienio politiką Maskvai palankesne prasme. A. Buševicas ir K. Lorencas vyko ir į Maskvą tartis tais reikalais su aukščiausiais URLK pareigūnais. Centrinė figūra tarp šių pareigūnų buvo URLK Kolegijos narys Borisas Stomoniakovas, ilgus metus kuravęs Sovietų politiką Baltijos šalių, taip pat Suomijos ir Lenkijos atžvilgiu. URLK jis veikė gana savarankiškai, buvo tikras diplomatinio proceso variklis, principinius klausimus derino su pačiu Stalinu, prašė jiems politinio biuro pritarimo.

Turėdamas SSRS pasiuntinio Rygoje rekomendaciją, K. Lorencas 1926 m. birželio 15 d. atvyko pas B. Stomoniakovą ir abu tarėsi, kaip suartinti Latviją su SSRS. Svečias pažadėjo, kad rudenio jo partija gerokai suaktyvins savo veiklą abiejų šalių

suartėjimo linkme. Tam suartėjimui trukdąs tuometinis Latvijos užsienio reikalų ministras Karlis Ulmanis, kuriam nemažą įtaką turintys Estijos, Lenkijos ir Anglijos politikai. Sovietų diplomatas jau šiame pokalbyje užsiminė, kad Latvijai nustojus dalyvauti „antisovietinėse kombinacijose“, galima būtų padaryti jai rimtų ekonominių nuolaidų, galėtų būti suteikta ilgalaikių užsakymų kai kurioms Latvijos gamykloms. Kitos dienos rašte SSRS pasiuntiniui Rygoje B. Stomoniakovas pabrėžė, jog K. Lorencas padarė jam „gerą įspūdį“ – šis latvių socialdemokratas „nuoširdžiai siekias“ savo šalies „orientacijos į SSRS“³⁰.

Gerokai atviriau pokalbiai vyko su A. Buševicu, kuris (taip pat su SSRS pasiuntinio Rygoje rekomendacija) pas B. Stomoniakovą, į URLK pirmąsyk atvyko 1926 m. birželio 28 d. Pavyko rasti tos dienos ir 1927 m. vasario 1 d. šių dviejų politikų pokalbių užrašus. Nors pokalbiai vyko ir skirtingu laiku, ir skirtingose situacijose (pirmasis socialdemokratams esant opozicijoje, o antrasis – jau valdžioje), jų tematika buvo panaši, vis tartasi apie kuo glaudesnių politinių ir ekonominių ryšių susiejimą, tiesiog „sukryžminimą“. Jau per pirmąjį susitikimą A. Buševicas pareiškė, kad abiejų šalių politiniams santykiams reikia nutiesti ekonominį pagrindą, esą tik tuomet „latviai išmoktų branginti draugystę su SSRS“³¹. Jo nuomone, Latvija „dirbtinai atplėšta nuo Rusijos ūkinio organizmo ir stovi kryžkelėje“. Ji turi arba vėl šlietis prie didžiojo Rytų kaimyno, arba ieškoti naujų

²⁸ *Menders F. Domas, darbi un dzīve 1903–1940 // J. Misiņa biblioteka, f. 2214, Nr. 25.*

²⁹ *Menders F. Domas, darbi un dzīve 1903–1940 // Neatkarīga cīņa, 1991, Nr. 82 (138) ir kt.*

³⁰ 1926 06 16 B. Stomoniakovo raštas SSRS pasiuntiniui Rygoje // RFUPA, f. 0150, ap. 19, b. 3, sg. 31, l. 64.

³¹ 1926 06 30 B. Stomoniakovo raštas SSRS pasiuntiniui Rygoje // Ten pat, l. 73.

kelių. Jis esąs tvirtai įsitikinęs, kad Latvija „geruoju ar piktuoju (добром или злом)“ turės grįžti į Rusiją³². „Jūs gi vadovaujatės nuostata, kad Latvija Jums grįš“³³, – tiesiai šviesiai rėžė rygiškis maskviškiui.

Tokia tema kalbėta ir detaliau, kelta idėja, kad Latvijoje reikėtų statyti naujas gamyklas, kurios ištiesai dirbtų Sovietų ūkiui, būtų susietos su jų „penkmečių planais“. Juk nuostolių jie neturėsia – tos gamyklos vis vien vėliau jiems „sugrįš“, sugrįš tada, kai Latvija „įeis į Sovietų Sąjungos sudėtį“, turime įsivaizduoti, jog yra „atkuriama ir plėtojama būsimos SSRS dalies pramonė“³⁴. „Kur gi garantijos“, – klausė B. Stomoniakovas, – kad Latvija, gavusi Maskvos paramą, nesusidės su Maskvos priešais, pavyzdžiui, Lenkija. A. Buševicas atsakė: „<...> tėra vienintelė rimta garantija – užmegzti tokius ekonominius santykius, kurių ginti stotų platieji Latvijos visuomenės sluoksniai, jei tik jos vyriausybė mėgintų tos santykius nutraukti, ar apskritai nuo Maskvos nususukti.“³⁵

Buvo susitarta šias idėjas toliau svarstyti ir įforminti raštu. Jos negalėjo būti tik pajuokavimai ar tušti svaičiojimai jau vien dėl to, kad A. Buševico ir B. Stomoniakovo pokalbių užrašų kopijos buvo pasiųstos Stalinui, taip pat ilgamečiam SSRS vidaus ir užsienio prekybos liaudies komisarui Anastasui Mikojanui³⁶. B. Stomoniakovas, žinoma, suprato užrašų turinio delikatumą, nes įterpė tenai pastabą, kad A. Buševicas, kam nors apie tą turinį sužinojus, gali būti Latvijoje

apkaltintas „valstybės išdavyste“³⁷. K. Lorencas taip pat ne vieną kartą buvo susitikęs su B. Stomoniakovu. Dar yra išlikęs 1927 m. vasario 22 d. jų dviejų panašaus turinio pokalbio užrašas, kurio kopiją irgi gavo Stalinas su A. Mikojanu³⁸.

Latvijos socialdemokratų ryšiai su SSRS pasiuntinybe Rygoje buvo reguliarūs ir gana dažni. Šiai pasiuntinybei vadovauti Maskva siųsdavo įtakingus savo diplomatus. Du iš jų – jau minėtas S. Aralovas (pasiuntinys Latvijoje 1923–1925 m.) ir Aleksejus Černychas (pasiuntinys Latvijoje 1926 m.) tapo URLK Kolegijos nariais. Jie sugebėdavo patraukti į savo pusę ne vieną įtakingą Latvijos politiką (ypač sėkmingai šiuo reikalu jiems talkino SSRS karo atašė Rygoje Fiodoras Sudakovas) ir labai artimai bendravo su kairiaisiais socialdemokratais. Štai trečiasis iš minėtos trijulės – F. Menderis 1926 m. gruodžio 21 d. (girdint A. Buševicui, K. Lorencui, taip pat Seimo nariui, buvusiam Steigiamojo Seimo vicepirmininkui, socialdemokratui Andriejui Petrovicui) S. Aralovui pareiškė, jog neprieštarautų, kad „SSRS galų gale užimtų Latviją“, nes „jie patys“ nepajėgia, „nebeturi jėgų“ kovoti už socializmą savo šalyje³⁹. Šio pokalbio užrašuose S. Aralovas nurodė, kad F. Menderis „tokią mintį“ jam sakęs jau antrąsyk. URLK instrukcijose pasiuntinybei Rygoje neretai randame frazę, kad viena ar kita užduotis atliktina pasinaudojant „puikiais Jūsų ryšiais su kairiaisiais Latvijos socialdemokratais“⁴⁰.

³⁷ Ten pat, l. 292.

³⁸ 1927 02 22 B. Stomoniakovo ir K. Lorencos pokalbio užrašai // Ten pat, l. 295–296.

³⁹ 1926 12 21 SSRS pasiuntinybės vadovų ir latvių socialdemokratų pokalbio užrašai // Ten pat, f. 0150, ap. 18, b. 5, sg. 24, l. 159.

⁴⁰ Žr., pavyzdžiui, 1926 06 18 B. Stomoniakovo instrukciją A. Černychui // Ten pat, l. 67.

³² 1927 02 01 B. Stomoniakovo ir A. Buševico pokalbio užrašai // Ten pat, f. 09, ap. 2, b. 2, sg. 13, l. 291.

³³ Ten pat.

³⁴ Ten pat, l. 294.

³⁵ Ten pat, l. 292.

³⁶ Ten pat, l. 294.

Tie ryšiai gana įvairūs. Dėl vietos stokos aptarsime tik tuos, kurie susiję su Nepuolimo sutarties sudarymu ir Latvijos vyriausybės pasikeitimo aplinkybėmis.

Kaip minėta, 1926 m. rugsėjį, pasirašę Nepuolimo sutartį su Lietuva, Sovietai ėmė labiau stengtis tokio pobūdžio sutartį pasirašyti ir su Latvija. Pastaroji taip pat tuo buvo suinteresuota, nes po šio įvykio pasijuto mažiau saugi – Didysis kaimynas įsipareigojo jos pietinės kaimynės nepulti, o ji pati liko nuo tokio puolimo lyg neapsaugota, tartum apnuoginta. Todėl nesunkiai abi pusės susitarė, kad Maskva atsiųs į Rygą specialų pasiuntinį su ypatingais įgaliojimais galutinai susitarti ir pasirašyti sutartį. URLK (pritariant politiniam biurui) tokiu pasiuntiniu paskyrė savo Kolegijos narį S. Aralovą, kuris spalio 18 d. atvyko į Rygą ir iš karto kibo į darbą. Jau kitą dieną 11 val. jis vizitavo užsienio reikalų ministrą K. Ulmanį, 13 val. – premjerą Artūrą Alberingą, paskui aplankė kitus įtakingus politikus, spalio 20 d. su K. Ulmaniu, jo vadovaujamos ministerijos darbuotojais, jo partiečiais turėjo išsamesnius pokalbius, spalio 21 d. susitiko su parlamento vadovybe, opozicinių partijų lyderiais. Spalio 23 d. S. Aralovą priėmė prezidentas Janis Čakstė, daug kalbėjo apie galimus derybų kompromisus ir pareiškė, kad svečio jokiū būdu iš Rygos neišleisias, kol abu nenuvyksią į medžioklę⁴¹.

Apskritai, Maskvos ypatingąjį įgaliotinį Ryga pasitiko labai svetingai, apgaubė nepaprastu dėmesiu. Visus jo garbei surengtus priėmimus (iškilmingus pietus, pusryčius, vakarienes) nelengva būtų tiksliai net sure-

gistruoti. Vien spalio 20 d. S. Aralovo garbei surengtam priėmimui Latvijos vyriausybė asignavo 463, 45 lato⁴². Prezidentas pažadą tesėjo – surengė svečio garbei ištaigingą „diplomatinę“ medžioklę (Lietuvos pasienio miškuose), tą patį padarė K. Ulmanis ir A. Alberingas. Visuose renginiuose (ir blaivia galva, ir ne visai) ištaisai kalbėta apie nepuolimo paktą ir prekybos sutartį. Aišku, vyko ir oficialios, protokolinės derybos, kuriose Latvijos atstovams vadovavo URM valdytojas Hermanis Albatas.

Pompastiška susitikimų atmosfera kontrastavo su derybų turiniu. Iš karto užvirė ginčai dėl arbitražo. A. Alberingo vyriausybė reikalavo numatyti, kad, kilus ginčams tarp nepuolimo sutartį pasirašiusių valstybių, tą ginčą būtų galima perduoti trečiųjų teismui, pavyzdžiui, Tautų Sąjungai, Hagos tribunolui, kuriai nors neutraliai valstybei ar kitam nepriklausomam arbitrai. S. Aralovas, kaip ir kiti Sovietų politikai, arbitražui prieštaravo kategoriškai, nurodydami, kad jų atstovaujama valstybė tėra vienintelė socialistinė, visos kitos „buržuazinės“, tad jos kilus bet kuriam ginčui palaikys „buržuazinę“ šalį, tarp jų ir Latviją. Pastarosios atstovai teigėdavo, kad tokia arbitre galėtų būti Vokietija, su kuria SSRS palaiko glaudžius ryšius ir turi bendrų interesų. Per spalio 23 d. priėmimą K. Ulmanis net pakėlė tosta: „<...> už pirmą būsimą SSRS ir Lenkijos nesutarimų arbitražą S. Aralovą.“⁴³ Tačiau Sovietų diplomatas nebuvo linkęs juokauti. Arbitražo „diskreditacijai“ jis mėgo pateikti Lietuvos ir Lenkijos konflikto

⁴² Latvijos vyriausybės 1926 m. spalio mėn. posėdžio protokolai // Latvijos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 1307, ap. 1, b. 1339, l. 265.

⁴³ 1926 10 23 S. Aralovo pokalbių užrašai // RFU-PA, f. 0150, ap. 18, b. 9, sg. 24, l. 134–135.

⁴¹ 1926 10 18–23 S. Aralovo pokalbių užrašai // Ten pat, b. 9, l. 134–151 ir kt.

atveji, nurodydamas, kad Vakarai visada palaikė stipresnę pusę – Lenkiją. Juk 1921 m. Tautų Sąjunga bandė primesti Himanso projektą, o 1923 kovo 15 d. Ambasadorių konferencija, pripažindama rytines Lenkijos sienas, galutinai priskyre Vilnių Lenkijai, taigi sankcionavo visus jos užgrobumus. Sykį K. Ulmanis burbtelėjo: „<...> kažkada Vilnius priklausė Lenkijai“, bet S. Aralovas atšovė: „<...> kaip ir Ryga Rusijai – ar norite, kad tai pasikartotų?“

Vietoj tarptautinio arbitražo Sovietai siūlė dvišalę „sutaikymo“, t. y. sutartį pasirašiusių valstybių ginčų sureguliuavimo komisiją. Bet K. Ulmaniui ir jo bendražygiams tai atrodė nepriimtina. Vienas iš „Valstiečių sąjungos“ lyderių – Adolfas Klyvė spalio 20 d. S. Aralovui aiškino: „Sutaikymo paritetinė komisija neprasminga, nes kiekvienoje šalyje yra užsienio reikalų ministras ir pasiuntinys, kurie gali susitarti ne prasčiau nei bet kokia dvišalė komisija. Bet kas bus, jei nepavyks pasiekti kompromiso? Stiprioji pusė juk griebsis sankcijų.“⁴⁴

Ne mažiau aistrų kėlė ir Sovietų siūlomas „nutraukimo protokolas“, pagal kurį jie galėjo nutraukti visus susitarimus su Latvija, jei tik ji išitrauktų iš jų „priešišką koaliciją“, pavyzdžiui, pasirašytą sutartį su Lenkija. Prieštaraudamas tokiam protokolui K. Ulmanis spalio 23 d. S. Aralovui išrėžė: „Jūs norite kontroliuoti mūsų politiką, Jūs siekiate supančioti mums rankas ir kojas, mes privalėsime jums atsiskaityti, be Jūsų sutikimo mes negalėsime pasirašyti jokios naujos sutarties.“⁴⁵ Panašiai kalbėjo ir A. Klyvė.

⁴⁴ 1926 10 20 S. Aralovo pokalbių užrašai // Ten pat, l. 149.

⁴⁵ 1926 10 23 S. Aralovo pokalbių užrašai // Ten pat, l. 138.

Nedarydama Sovietams didesnių politinių nuolaidų, išlaikydama lygiavertį derybų statusą, A. Alberingo vyriausybė vis dėlto pateikė jiems nemažai ekonominių reikalavimų. K. Ulmanis ne kartą (pirmąsyk medžioklėje) leido sovietams suprasti, kad prekybos sutartyje jie turės išsipareigoti kasmet Latvijai tiekti užsakymų už 20 mln. rb, taip pat sudaryti bendrą abiejų šalių „linų trestą“, kuris sumažintų pragaištingą judviejų konkurenciją linų rinkose; be to, SSRS privalėsianti jai užtikrinti solidžias savo tranzito apimtis, nutraukusi jį per Estiją ir ypač Lietuvą.

Apginti savas derybines pozicijas S. Aralovui nemažai padėjo jo ryšiai su Latvijos socialdemokratais, su kuriais jis bendravo gal ne mažiau nei su valdžioje esančiais žmonėmis. Spalio 18 d. geležinkelio stotyje jį pasitiko vienas iš socialdemokratų lyderių, Seimo užsienio reikalų komisijos pirmininkas Feliksas Cielenas. Su juo S. Aralovas susitiko ir spalio 19 d. Tą dieną svečias taip pat matėsi su Seimo pirmininku socialdemokratu Paulu Kalniniu, kuris iš karto pareiškė, jog „socialdemokratų frakcija svečią palaikys“ ir čia pat suspėjo įgelti K. Ulmaniui⁴⁶.

Tuo pat, aišku, prisistatė ir minėta kairiųjų trijulė. Spalio 19 d. S. Aralovas kalbėjo telefonu su A. Buševicu, o kitą dieną su juo jau turėjo du susitikimus. Per pirmąjį A. Buševicas įtikinėjo A. Aralovą, kad K. Ulmanis priešiškas nepuolimo ir net prekybos sutarčiai. Pokalbyje taip pat dalyvavęs K. Lorencas pranešė, kad Seimo užsienio reikalų komisijoje K. Ulmanis specialaus įgaliojimo atvykimą iš Maskvos

⁴⁶ 1926 10 18–19 S. Aralovo pokalbių užrašai // Ten pat, l. 144–147.

įvertino kaip jos ypatingą, vienpusišką norą pasirašyti sutartį⁴⁷. Antrasis pokalbis įvyko A. Buševico bute, kur specialusis įgaliotinis kartu su SSRS prekybos atašė Rygoje Ševcovu atvyko 21 val. Tenai taip pat svečiavosi K. Lorencas su F. Menderiu. Ilgos vakaronės metu SSRS atstovai operatyviai gavo nemažą dozę jiems reikalingos slaptos informacijos. Kaip Seimo užsienio reikalų komisijos narys F. Menderis smulkiai papasakojo, kas tenai dedasi. Jis pranešė, kad K. Ulmaniui paklausus, ar komisijos nariai sutinka su SSRS sudaryti tokį paktą, kokį beveik prieš mėnesį pasirašė Lietuva, „visi energingai purtė galvas“. „Tik aš sušukau – „sutinku“; po to visi mane puolė mosikuodami rankomis, dargi bendrapartietis F. Cielenas smarkiai man priekaištavo, tad turėjau tylėti, nes pradėjau baimintis, kad su manim nepasielgtų taip, kaip su Jūsų opozicija“⁴⁸, – vaizdingai Sovietų pareigūnams aiškino F. Menderis.

Palikę nuošalyje neadekvatų abiejų šalių opozicijos likimo palyginimą, turime pripažinti, kad informacija buvo tiksli. Per ilgą vakarą, po išsamių diskusijų prieita prie išvados, kad geriausiu atveju tik 5 iš 11 minėtos komisijos narių pritarė nepuolimo sutarčiai. Tai 4 socialdemokratai (F. Cielenas, F. Menderis, Robertas Dukuras ir Ansis Rudevicas) bei galbūt vienas iš šių deputatų: vokiečių mažumos atstovas Paulius Šymanis (Schiemann) ar Rygos stačiatikių arkivyskupas Jounas⁴⁹. F. Menderis dar pranešė, kad „Valstiečių sąjungos“ vadovybė yra jau nusprendusi nepasirašyti nepuolimo sutar-

ties be arbitražo. Visi sutarė: kol ši partija yra valdžioje, sutarties sudaryti nepavyks. Iš to buvo padaryta tolesnė išvada – reikia stengtis keisti vyriausybę. A. Buševicas dar mėgino siūlyti pirmiausia visą kritikos ugnį nukreipti į užsienio reikalų ministrą K. Ulmanį ir pakeisti jį kitu, sukalbamesniu tos pačios partijos atstovu. Bet K. Lorencas su F. Menderiu nurodė, jog tokia rokiruotė nieko neduos – reikia radikalesnės valdžių kaitos⁵⁰.

Panašaus pobūdžio pasitarimai vyko vos ne kasdien, kol S. Aralovas buvo Rygoje. Aiškumo dėlei pažvelkime tik į vienos dienos, pavyzdžiui, lapkričio 5-osios, F. Menderio ir S. Aralovo pokalbį, apie kurį pastarasis rašo: „Menderis papasakojo apie Užsienio reikalų komisijos, kurios narys jis yra, posėdį. Jame Ulmanis darė pranešimą nepuolimo pakto klausimu. 90 % pranešimo buvo nukreipta prieš sutartį. Tarp kitko, jis leido suprasti Angliją darant įtaką, mat, pasakė: „<...> jei mes pasirašysime sutartį su Rusija, galime netekti draugų Vakaruose.“ <...> Komisija nusprendė, kad be jos leidimo vyriausybė negali nutraukti derybų. 5 komisijos balsai iš 11 ir toliau palaikytų sutartį, dargi be arbitražo. Tai 4 socialdemokratai ir Šymanis, kuris pareiškė, jog sutartis pasirašytina be jokių sąlygų. Menderis man siūlo daugiau derybų netęsti, o griežta forma paklausti, ar latviai sutinka pasirašyti sutartį be arbitražo; jei nesutiktų, aš turėčiau nutraukti derybas ir išvykti.“⁵¹

Be S. Aralovo ir prekybos atašė Ševcovo, aptartuose pasitarimuose taip pat dalyvavo SSRS pasiuntinybės reikalų patikėtinis (faktiškai ėjęs pasiuntinio pareigas) Sigismun-

⁴⁷ 1926 10 20 S. Aralovo pokalbių užrašai // Ten pat, l. 151.

⁴⁸ Ten pat, l. 132.

⁴⁹ Ten pat.

⁵⁰ Ten pat, l. 133.

⁵¹ 1926 11 05 S. Aralovo pokalbių užrašai // Ten pat, b. 5, l. 90.

das Barkusievičius ir karo atašė (iš pradžių F. Sudakovas, vėliau Kločko). Su šiais Sovietų pareigūnais, be žinomos trijulės, artimus ryšius dar palaikė kai kurie kiti Latvijos socialdemokratai, pirmiausia A. Rudevicas ir A. Petrovicus, kurio žmona buvo komunistų partijos narė⁵². Tad susidarė ne visai mažas būrelis žmonių, brandinusių planus pakeisti valdžią. Tų planų svarstymo dokumentų kopijos neretai siųstos Stalinui⁵³. Pagaliau pati Sovietų vadovybė, atrodo, nelabai tikėjosi dėl nepuolimo pakto susitarti su A. Alberingo ministrų kabinetu. Dažnoje URLK instrukcijoje, siųstoje S. Aralovui ar S. Barkusievičiui, buvo pažymima, kad derybos su Latvija būtų prasingos ir tuo atveju, jei jos nesibaigtų konkrečiais susitarimais; derybomis siekiama kuo nuodugniau iširti šios centrinės Baltijos šalies politinio elito ketinimus, viso politinio proceso „fizionomiją“ – paskui būtų lengviau parengti ilgalaikės politikos jos atžvilgiu programą⁵⁴.

Vyriausybės pakeitimo inspiravimas ir demokratijos savisauga

Nors inspiravimo sumanymas brendo Rygoje, SSRS pasiuntinybės aplinkoje, pati tokios akcijos idėja veikiausiai kilo Maskvoje, Kremliaus valdžios kabinetuose. Diplomatinė dokumentų rengimo ir jų siuntinėjimo eiga, taip pat politinio biuro sprendimo ruošimo medžiaga rodytų, kad tą

⁵² 1926 12 19 S. Aralovo pokalbių užrašai // Ten pat, l. 155.

⁵³ Štai 1926 m. spalio 23 d. URLK instrukcijos, pasiųstos S. Aralovui, kopiją gavo ir Stalinas // Ten pat, l. 142.

⁵⁴ Žr., pavyzdžiui, URLK instrukcijas, pasiųstas 1926 m. spalio pradžioje S. Barkusievičiui // Ten pat, b. 5, l. 64–3.

idėją tikriausiai iškėlė Stalinas, patariamasis B. Stomoniakovo ir S. Aralovo, pasinaudodamas jų sukauptais duomenimis. Imtis inspiravimo, matyt, apsispręsta 1926 m. spalio pradžioje, kai, rugsėjo 28 d. sutartimi dar labiau promaskvietišškai suorientavus Lietuvą, panorėta tuoj pat į nagą paimti ir Latviją. Tai rodytų, matyt, neatsitiktinis Latvijai skirtas „Izvestijų“ vedamasis, paskelbtas spalio 16 d., taip pat tos pačios dienos URLK instrukcija pasiuntinybei Rygoje. Pasiuntinybė buvo įpareigota „nuodugniai (обстоятельно)“ išsiaiškinti, ar yra „realūs šansai“ pakeisti valdžioje esančią „Valstiečių sąjungos“ vyriausybę nauju ministrų kabinetu, kurį suformuotų socialdemokratai kartu su kitomis Seimo frakcijomis, pavyzdžiui, su „Demokratinio centro“ grupe, ar šiam reikalui netrukdyt nesutarimai pačioje socialdemokratų partijoje⁵⁵.

Pasiuntinio Latvijoje pareigas ėjęs S. Barkusievičius laikėsi nuomonės, kad „Valstiečių sąjungos“ vyriausybės padėtis gana stabili (dėl to jam ne sykį priekaištavo B. Stomoniakovas, nurodydamas, kad Maskva turi duomenų, jog ta vyriausybė silpna), bet spalio 18 d. su ypatingais įgaliojimais ir „naujomis direktyvomis“ į Rygą atvykęs S. Aralovas atsivežė ir nuostatą, jog vyriausybės pasikeitimas, tinkamai jį inspiravus, yra visai realus. Aišku, vyriausybę pakeisti tikėtasi demokratiniu būdu, pasinaudojant konstitucinėmis Seimo procedūromis. Inspiracijos S. Aralovas ėmėsi nedvejojdamas ir nedelsdamas. Jau per minėtą spalio 20 d. pasitarimą su kairiaisiais socialdemokratais jam pavyko valdžios keitimo klausimą ne tik iškelti, bet ir apsvarstyti. Kiekvienas

⁵⁵ 1926 10 16 URLK instrukcija SSRS pasiuntinybei Rygoje // Ten pat, l. 9.

žinomos trijulės narys iš karto pareiškė, jog „neatsisako perimti valdžią“⁵⁶, tik reikia surasti tinkamą pretekstą, kad būtų galima Seime pateikti interpeliaciją A. Alberingo vyriausybei, pareikšti nepasitikėjimą ja ir ją nuversti.

Nuo spalio 20 dienos pasitarimo prasidėjo karštligiška interpeliacijos temų paieška. Visi trijulės nariai prisipažino, kad tinkamos dingsties nemato ir „artimiausioje ateityje nenumato“⁵⁷. Bet S. Aralovas ragino juos labiau „pasukti galvą“. Tuomet jie sugalvojo, kad vyriausybės krizei sukelti galima panaudoti Seime svarstomą nutarimą dėl 12 % palūkanų normos, mat, jai nepritarė vokiečių ir kitų tautinių mažumų atstovai ir dalis kitos opozicijos, o to klausimo svarstymą Seime kuravo trijulės narys F. Menderis. Toliau ketinta pasinaudoti naujai rengiamu spaudos įstatymu, bet greitai paaiškėjo, kad jis socialdemokratams „nėra baisus“⁵⁸. A. Buševicas siūlė sukelti krizę svarstant užsienio politikos klausimus, bet kiti du jo bendražygiai tam nepritarė. S. Aralovas jų klausė, ar nežlugtų A. Alberingo ministrų kabinetas, jei staiga nutrūktų jo vedamos derybos dėl nepuolimo pakto ir tuoj po to labai pablogėtų Latvijos santykiai su SSRS. Tačiau K. Lorenčas tokią prognozę neigė, nurodydamas, kad K. Ulmanis „per daug neverktų“, jeigu smuktų prekyba su SSRS ir iš jos einantis tranzitas, nes „Valstiečių sąjunga“ pasikliauja savo šalies žemės ūkio potencialu⁵⁹.

Taip pat nuo spalio 20 d. toje pačioje aplinkoje svarstyta, su kuo socialdemokratai

galėtų sudaryti naująją valdančiąją daugumą. Kai kurie iš jų numatė galimybę suformuoti „vaivorykštinę“ socialdemokratų ir „Valstiečių sąjungos“ koaliciją. Tuo reikalu jie jau mėgino tartis su kai kuriais tos partijos atstovais, o A. Buševicas bolševikiniu papročiu, S. Aralovui girdint, mestelėjo šūkį: „Suformuosim darbininkų ir valstiečių vyriausybę (рабоче-крестьянское правительство)“⁶⁰. Tačiau toks variantas neatrodė realus. Kaip ir buvo numatyta Maskvoje, gana greitai nusistatyta formuoti vyriausybę kartu su vidurio jėgomis, būtent, su „Demokratiniu centru“.

Palyginę S. Aralovo pokalbių su Latvijos socialdemokratais eigą nuo spalio pabaigos iki gruodžio pradžios, pamatytume, kad tolydžio stiprėjo jo raginimai griauti dešiniųjų ministrų kabinetą ir formuoti savąjį. Net pas A. Buševicą namuose, švęsdamas jo gimimo dieną, sovietų pasiuntinys ištiesai svarstė politinius klausimus⁶¹.

Apskritai sovietinių šaltinių liudijimai labai koreliuoja su pačia įvykių raida, tie šaltiniai neprieštarauja Latvijos archyvuose randamai medžiagai. Žinoma, ne visus aptartus epizodus galima paremti latviška medžiaga, nes ji neišsami, dažnai fragmentiška. Mat, po okupacijos daugelis Latvijos diplomatinių archyvų atsidadė Maskvoje, iš kur vėliau grįžo toli gražu ne viskas. Ypač sunku nustatyti, ar Latvijos kontržvalgyba, saugumo policija, kitos specialiosios tarnybos fiksavo kairiųjų socialdemokratų ryšius su SSRS pasiuntinybe. Apie komunistų sekimą ir persekiojimą yra išlikusi daugybė archyvinės medžiagos. Nekomunistinės

⁵⁶ 1926 10 20–11 05 S. Aralovo pokalbių užrašai // Ten pat, l. 133.

⁵⁷ Ten pat.

⁵⁸ Ten pat, l. 132–133.

⁵⁹ Ten pat, l. 133.

⁶⁰ Ten pat.

⁶¹ 1926 11 01–05 S. Aralovo pokalbių užrašai // Ten pat, b. 9, l. 70.

partijas veikiausiai nebuvo įtariamoms anti-valstybine veikla. Sunku ir apsaakyti, kiek tos medžiagos perkratyta, bet tikslesnių duomenų tuo klausimu dar neaptikta. Latviškais šaltiniais dar negalėtume patvirtinti kairiųjų trijulės nusiskundimų S. Aralovui dėl latviškos „politinės policijos persekiojimų“. 1926 m. gruodžio 21 d. F. Menderis jam guodėsi, kad turi apriboti savo veiklą, nes jį seka „vidaus saugumo aparatas“⁶². Kitos dienos S. Aralovo pranešime B. Stomoniakovui pažymėta: „F. Menderis ir K. Lorencas atvirai man sakė, kad jie bijo pas mane vaikščioti, nes yra sekami, todėl būtų geriau matytis kur nors neutralioje vietoje.“⁶³

Šiaip ar taip, tiek Latvijos vyriausybės posėdžių protokolai, tiek Latvijos Seimo stenogramos rodo, kad nuo 1926 m. spalio pabaigos opozicinių jėgų spaudimas A. Alberingo ministrų kabinetui ryškiai stiprėja. Manytume, neatsitiktinai, netrukus po S. Aralovo atvykimo į Rygą šiam kabinetui Seime prapliumpa interpeliacijų liūtis. Jau spalio 22 d. socialdemokratų frakcija pateikia paklausimą finansų ministru dėl didelių kai kurių bankų palūkanų⁶⁴. Tarp paklausimo autorių buvo ir su S. Aralovu susiję A. Petrovicus bei A. Rudevicus. Paklausimai jau keliami ne tik atskiriems ministrams, bet ir premjerui, faktiškai visai vyriausybei, imta reikalauti tuos paklausi-

mus priimti skubos tvarka, keičiant Seimo dienotvarkę. Socialdemokratų frakcijos deputatai radikaliau kritikuoja vyriausybę, ragina ją „nušluoti“.

Pagaliau lapkričio 26 d. pateikta interpeliacija premjerui dėl to, kad jis, be vyriausybės vadovo posto, dar turi finansų ministro portfelį, po audringo svarstymo baigėsi sėkmingai. Gruodžio 7 d. už socialdemokratų (tarp kurių buvo ir su S. Aralovu artimai bendravę F. Menderis bei A. Rudevicus) suformuluotą rezoliuciją, išreiškiančią nepasitikėjimą vyriausybe, balsavo dauguma Seimo narių (51 už, 46 – prieš)⁶⁵. Todėl A. Alberingo vyriausybė turėjo atsistatydinti. Kad šis atstatydinimas buvo gerai suplanuota socialdemokratų akcija, rodo, be kita ko, kai kurios jų kalbos Seime. Štai su sovietine pasiuntinybe glaudžius ryšius palaikęs A. Petrovicus, kaip tik, verčiant vyriausybę, pareiškė, kad socialdemokratų frakcijai „teko vykdyti 6 savaičių obstrukciją Seime“⁶⁶. Būtent nuo S. Aralovo atvykimo į Latviją iki jos vyriausybės griūties buvo praėjusios ne ką daugiau nei šešios savaitės.

Be vyriausybės nuvertimo inspiravimo, SSRS pasiuntinybė Rygoje turėjo atlikti kitą, ne ką lengvesnę užduotį – paskatinti socialdemokratus eiti į valdžią, formuoti naują ministrų kabinetą. Mat, nuo pat Nepriklausomybės pradžios LCDP laikėsi

⁶² 1926 12 21 S. Aralovo pokalbių užrašas // Ten pat, b. 5, l. 159.

⁶³ 1926 12 22 S. Aralovo pranešimas B. Stomoniakovui // Ten pat, l. 165.

⁶⁴ Latvijas Republikas II. Seimas IV sesijas. 4. sēde, 1926 10 22 // Prieiga per internetą: http://old.periodika.lv/Repository/SSS/1926/09/22/085-SSS-1926-09-22-0001-SINGLE-ORIGNAME_GD001_L69-7-19_D04_1_0002.PDF#OLV0_Entity_0003_0001 [žiūrėta 2012 11 27].

⁶⁵ Ten pat, 18. sēde, 1926 12 07. Prieiga per internetą: http://old.periodika.lv/Repository/SSS/1926/09/22/085-SSS-1926-09-22-0001-SINGLE-ORIGNAME_GD001_L69-7-19_D04_1_0002.PDF#OLV0_Entity_0003_0001 [žiūrėta 2012 11 27].

⁶⁶ Ten pat, 21 sēde, 1926 12 17. Prieiga per internetą: http://old.periodika.lv/Repository/SSS/1926/09/22/085-SSS-1926-09-22-0001-SINGLE-ORIGNAME_GD001_L69-7-19_D04_1_0002.PDF#OLV0_Entity_0003_0001 [žiūrėta 2012 11 27].

nusistatymo būti opozicijoje, o ne valdžioje (1923 m. atvejis tebuvo išimtis). Toks nusistatymas buvo dogmatiškas. Manoma, kad Latvija, neturėdama stiprios pramonės, didesnio darbininkų skaičiaus, nėra pribrendusi „demokratiniam socializmui“. Todėl socialdemokratams verčiau būti opozicijoje, kritikuoti „buržuazines vyriausybes“ ir laukti, kol pribręs prielaidos socializmui⁶⁷. Tad S. Aralovui teko kantriai aiškinant griauti tokius dogmatinius įsitikinimus. Bet vien įtikinėjimo neužteko, jis turėjo pažadėti, jog SSRS padės „pagreintu būdu“ sukurti „socializmo prielaidas“ Latvijoje, t. y. teiks jai užsakymų, kurie stiprins jos pramonę ir gausins darbininkų klasę. Būtent ši aplinkybė bene labiausiai paskatino politinį biurą priimti gruodžio 16 d. nutarimą.

Dar gruodžio 1 d. S. Aralovas aliarmuodamas B. Stomoniakovui rašė, kad jau išibėgėja vyriausybės krizė, bet socialdemokratai dar nepažadėjo formuoti naujojo ministrų kabineto; dauguma jų nenori imti valdžios, imtų tik tuo atveju, jei būtų tikri, kad SSRS teiks Latvijos pramonei tikslinių užsakymų. Bet to tikrumo nėra, todėl kairiosios pakraipos jų vadai aiškina, kad atėję į valdžią „negalės vykdyti jokių reformų“, negalės imtis jokių ekonominių pertvarkymų, dėl to tik susikompromituos, „galutinai apsijuoks darbininkų klasės likučių atžvilgiu“⁶⁸. Kaip sunku buvo SSRS diplomatu priversti savo pašnekovus atsisakyti dogmatizmo, rodytų vienas tų dienų jų pokalbis. S. Aralovas žinomai trijulei aiškino, kad socialdemokratams „naudinga paimti valdžią“, kad „Maskva yra pasiruošusi paremti jų vy-

riausybę“ ir ta parama būtų naudinga tiek Latvijos „darbininkų klasei, tiek valstietijai“; socialdemokratams „nušluostytų nosį“ dešiniųjų partijai „Valstiečių sąjunga“, nes geriau už ją atstovautų ne tik miesto, bet ir kaimo darbo žmonėms. Atsakydamas į tai, A. Buševicas visai nelaukta pareiškia: „<...> mums visiškai nenaudinga remti valstietiją, mums svarbiausia išivirtinti tarp darbininkų.“ Paskui dar ėmė kalbėti, kad yra svarbu užsitikrinti žydų ir vokiečių tautinių bendrijų paramą⁶⁹.

Vis dėlto S. Aralovui pavyko palaužti LCDP dogmatizmą, Gruodžio 8 d. jis pranešė B. Stomoniakovui, kad ši partija „oficialiai sutiko formuoti kabinetą“, todėl būtina kuo skubiau apsispręsti dėl užsakymų⁷⁰. Teigiamą Maskvos sprendimą dėl užsakymų S. Aralovas perdavė labai atsargiai, iš pradžių neapibrėžtai ir tik „patikimiems“ LCDP lyderiams. Štai formuojamos vyriausybės užsienio reikalų ministrui F. Cielenui jis galėjo tą sprendimą perduoti tik per privatų pokalbį, kuris turėjo vykti „ne vyriausybės pastate“⁷¹. Vienoje iš instrukcijų S. Aralovui B. Stomoniakovas aiškino, jog politinio biuro nutarimas naudotinas „visiškai konfidencialiai“, kad dėl jo nekiltų „antisovietinė agitacija“⁷².

Sudarydami naująją vyriausybę kairieji socialdemokratams S. Aralovui taip pat pažadėjo, kad ši vyriausybė netruks pasirašyti su SSRS nepuolimo sutartį. Sovietų pasiuntinys mėgino kištis ir į naujojo ministrų

⁶⁹ 1926 12–21 S. Aralovo pranešimas B. Stomoniakovui // Ten pat, l. 158–159.

⁷⁰ 1926 12–08 S. Aralovo pranešimas B. Stomoniakovui // Ten pat, l. 134.

⁷¹ 1926 m. gruodžio mėn B. Stomoniakovo instrukcijos S. Aralovui // Ten pat, l. 147.

⁷² Ten pat, l. 146.

⁶⁷ История Латвии. XX век., с. 151.

⁶⁸ 1926 12 01 S. Aralovo pranešimas B. Stomoniakovui // RFUPA, f. 0150, ap. 18, b. 5, sg. 24, l. 128–129.

kabineto formavimo procesą, bet šiuo atveju jį lydėjo mažesnė sėkmė. Ministru tapo tik vienas jam artimesnis žmogus – A. Rudevičas, ėmęs vadovauti Tautos gerovės ministerijai. Iš viso naujojoje vyriausybėje, kurią Seimas patvirtino gruodžio 17 d. (52 deputatai balsavo už, 35 – prieš, 2 – susilaikė)⁷³, socialdemokratai valdžia turėjo dalytis su „Demokratinu centru“, taip pat su tautinių mažumų atstovais⁷⁴. Premjeru tapo dešinysis socialdemokratas Margeris Skujeniekas.

Jau formuojant naująją vyriausybę sovietinių tikslų realizavimas ėmė strigti Latvijos demokratinės sistemos funkcionavimo procedūrose, tas realizavimas jose tiesiog amortizavosi, grimzdo. S. Aralovas ne sykį stebėjosi, kad socialdemokratų partijoje sprendimai priimami demokratiškai. Tuo jis galėjo įsitikinti, kai buvo rengiama naujosios vyriausybės programinė deklaracija. LCDP Centro komitete svarstant tą programą F. Lorencas ir A. Petrovicus, S. Aralovo įkalbėti, siūlė į deklaraciją įtraukti išpareigojimą pasirašyti nepuolimo paktą su SSRS. Bet dešinėsios krypties CK nariai su tuo nesutiko, taip pat buvo žinoma, kad „Demokratinis centras“ tam nepritaro. Galų gale, būsimasis užsienio reikalų ministras F. Cielenas pasiūlė kompromisinę formulę: „<...> sudaryti nepuolimo sutartį“ su SSRS, derinant veiksmus (*rīkojoties saziņā*) su Estija ir Suomija.⁷⁵ Vadinasi,

buvo panaudotas saugiklis, neleidžiantis nukrypti į vienašališką suartėjimą su Maskva. F. Lorencas ir A. Petrovicus CK balsavo prieš šią pataisą, bet 9 buvo už, o 4 susilaikė. Susilaikė net artimas S. Aralovui žmogus – F. Menderis⁷⁶. Tokia formuluotė liko ir naujosios vyriausybės deklaracijoje, perskaitytoje Seime gruodžio 17 d.⁷⁷

Šios deklaracijos užsienio reikalų ministras F. Cielenas griežtai laikėsi. Jo iniciatyva 1927 m. sausio 3 d. Taline įvyko Suomijos, Estijos ir Latvijos užsienio reikalų ministrų konferencija, kuri daugiausia ir svarstė nepuolimo sutarties su SSRS klausimą. Trys ministrai nusprendė, kad šią sutartį Baltijos šalys gali sudaryti tik tuo atveju, jei nebus paliesti jų išpareigojimai Tautų Sąjungai. Taip pat jie susitarė laikytis nuostatos, jog „sutaikymo“ komisija turi turėti neutralų pirmininką. Tai buvo tam tikras arbitražo pakaitalas ir F. Cielenas jį gynė. Sykį S. Aralovui jis piktai pareiškė: „<...> nemanykit, kad Jums pavyks atskirti Latviją nuo Estijos ir abi nuo Tautų Sąjungos.“ Sovietai turėjo skaitytis su baltišku solidarumu. Jie buvo suinteresuoti, kad valdžioje išliktų kairioji vyriausybė, rūpintis, kad jos neištiktų Lietuvos kairiųjų likimas. Vertė sunerimti ką tik įvykęs perversmas Lietuvoje. Latvijos dešinėsios jėgos ketino sekti tuo pavyzdžiu. Jau 1927 m. vasario 21 d. Valmieroje kilo pučas⁷⁸.

Sunerimą dėl šio įvykio Sovietai M. Skujenieko vyriausybei buvo linkę daryti dau-

⁷³ Latvijas Republikas II. Seimas. IV sesijas. 21. sēde. 1926 12 17. Prieiga per internetą: http://old.periodika.lv/Repository/SSS/1926/09/22/085-SSS-1926-09-22-0001-SINGLE-ORIGNAME_GD001_L69-7-19_D04_1_0002.PDF#OLV0_Entity_0003_0001 [žiūrėta 2012 11 27].

⁷⁴ *Šilde Ā.* Latvijas vēsture 1914–1940. Stockholm, 1976, p. 407–408.

⁷⁵ 1926 12 16 S. Aralovo pokalbių užrašai // RFU-PA, f. 0150, ap. 18, b. 5, sg. 24, l. 155; LCDP CK 1922–1927 m. posėdžių protokolai // LVIA, f. 3017, ap. 1, b. 47.

⁷⁶ 1926 12 16 S. Aralovo pokalbių užrašai // RFU-PA, f. 0150, ap. 18, b. 5, sg. 24, l. 150–155.

⁷⁷ Latvijas Republikas II. Seimas. IV sesijas. 21. sēde. 1926 12 17. Prieiga per internetą: http://old.periodika.lv/Repository/SSS/1926/09/22/085-SSS-1926-09-22-0001-SINGLE-ORIGNAME_GD001_L69-7-19_D04_1_0002.PDF#OLV0_Entity_0003_0001 [žiūrėta 2012 11 27].

⁷⁸ *Šilde Ā.* Latvijas vēsture 1914–1940, p. 408.

giau nuolaidų. Tuo reikalu B. Stomoniakovas prieš sausio 24 d. politinio biuro posėdį parašė labai išsamų laišką Stalinui⁷⁹. Laiško pradžioje buvo pabrėžta, kad Latvijoje bręsta „fašistinis perversmas“. Nepaisant nesėkmės Valmieroje, jo grėsmė išlieka. Toliau pranešama, kad A. Buševicas, F. Menderis ir kiti kairieji socialdemokratams išsigandę. LSDP organizuoti sportiniai, sukarinti būriai nesugebės pasipriešinti perversmininkams. Mažai tikėtina, kad „atsakant į perversmą“ Latvijoje bus paskelbta „Tarybų valdžia“, nes kairiosios jėgos „neturi atramos krašte“⁸⁰. Jų lyderiai jau yra užsiprašę („perversmo atveju“) prieglobsčio SSRS pasiuntinybės ir prekybos atstovybės patalpose, o A. Buševicas tokiu atveju iš viso norėtų „pasislėpti Maskvoje (уехать в Москву)⁸¹“.

B. Stomoniakovas taip pat pranešė Stalinui, kad A. Aralovas raginęs socialdemokratams prevenciškai „pereiti į puolimą“ prieš dešiniąsias jėgas, bet šie atsakė, jog to negalį padaryti, nes Latvijos armija „ne su jais“⁸². Kai S. Aralovas „privačiame pokalbyje“ pasakė A. Buševicui ir F. Menderiui, kad SSRS galėtų „ateiti į pagalbą (прийти на помощь)“, jei „kairieji suformuotų savo vyriausybę“ ir kreiptųsi į Maskvą „pagalbos“, abu burbtelėję, kad „niekas to nepadarys“⁸³. Užtat jie išsžioję laukia iš SSRS ekonominės paramos – prekybinių užsakymų. Laiško pabaigoje B. Stomoniakovas prašė Stalino ir politinio biuro

leisti URLK toliau tęsti jau „užsitęsusias“ derybas su Latvija dėl nepuolimo pakto ir prekybos sutarties⁸⁴. Leidimas buvo gautas, mat, Sovietų vadovybė tuomet manė, kad derybų nutraukimas jai nepageidautinas, nes tai būtų reiškę, jog jie pralaimi kovą dėl įtakos Pabaltijui, Lenkijai ir Vakarų valstybėms.

1927 m. kovo 9 d. Rygoje F. Cielenas ir S. Aralovas parafavo Nepuolimo sutartį, kurioje Latvija ir SSRS ne tik išsipareigojo nepradėti viena prieš kitą karo, bet ir laikytis neutraliai, jie kuri nors iš jų būtų užpulta „trečiosios šalies“⁸⁵. Taip pat buvo pasižadėta nedalyvauti jokiose sankcijose (nei ekonominėse, nei finansinėse), nukreiptose prieš agresorių. Tad Sovietai iš dalies savo tikslą („neutralizuoti Latviją“) pasiekė, bet sutartis buvo tik parafuota, nes nepavyko galutinai susitarti dėl arbitražo ir kai kurių kitų formuluočių.

Tų pačių metų birželio 2 d. Maskvoje buvo pasirašyta SSRS ir Latvijos prekybos sutartis. Tarp ją pasirašiusių asmenų iš Sovietų pusės buvo A. Mikojanas ir B. Stomoniakovas, o iš Latvijos – F. Menderis⁸⁶. Ši sutartis tąkart Sovietams atnešė nemažai politinių dividendų, nes ką tik – gegužės 27 d. – Didžioji Britanija su jais buvo nutraukusi diplomatinius santykius ir jie atsidūrė izoliacijoje. Sutartis su Latvija ta izoliaciją šiek tiek (nors ir nedaug, bet operatyviai) sumažino. Lyg atsidėkodami už šią sutartį, LSDP atstovai ėmė aktyviai palaikyti SSRS poziciją II Internacionale⁸⁷.

⁷⁹ 1927 01 14 B. Stomoniakovo laiškas Stalinui ir politiniam biurui // RFUPA, f. 0150, ap. 19, b. 39, sg. 35, l. 26–29.

⁸⁰ Ten pat, l. 29.

⁸¹ Ten pat.

⁸² Ten pat, l. 28.

⁸³ Ten pat.

⁸⁴ Ten pat, l. 26–27.

⁸⁵ Документы внешней политики СССР. Москва, 1965, т. 10, с. 76–78.

⁸⁶ Ten pat, p. 267–279.

⁸⁷ UPLK pažyma, pateikta Stalinui // RFUPA, f. 05, ap. 11, b. 69, sg. 77, l. 9.

Prekybos sutartis su Sovietais gerokai pagyvino Latvijos ūkį. Jie išpareigojo kasmet (penkerius metus iš eilės) pirkti iš Latvijos prekių už 15 mln. rb (40 mln. latų)⁸⁸, būtent už tiek prieš metus A. Buševicas Maskvoje prašė B. Stomoniakovo. Tai buvo tikrai nemaža suma – per visus 1926 m. visas Latvijos pramonės produkcijos eksportas tesudarė 37 mln. latų. Per dvejus metus nuo sutarties pasirašymo Latvijos eksportas į SSRS padidėjo 10 kartų, iš jos užsakymų darbo gavo 10 tūkst. Latvijos darbininkų, o iš išaugusio sovietinio tranzito ši Baltijos šalis kasmet sukaupdavo maždaug 10–12 mln. latų pajamų⁸⁹.

Tačiau netruko išryškėti ir neigiami aptariamoms sutarties padariniai. Sovietai per savo prekybos atstovybę Rygoje užsakymus dalijo ne konkurencijos pagrindu, bet savo nuožiūra, neretai politiniais sumetimais. Šitaip galima buvo paveikti ne tik ekonomines, bet ir politines jėgas. 1927 m. SSRS ir Latvijos prekybos sutartis rimtai komplikavo Baltijos šalių ekonominius ir netgi politinius santykius. Ne Lietuvai ar Estijai, o SSRS Latvija padarė muitų nuolaidų. Lietuvai po to tapo sunkiau įvežti į Latviją, pavyzdžiui, kviečius, nes juos tenai nukonkuravo su muitų nuolaidomis iš SSRS importuojami kviečiai. Labiausiai sutartis pakenkė Latvijos ir Estijos jau nuo 1923 m. kuriamai muitų unijai. SSRS pasiuntinys Taline Adolfas Petrovskis į Maskvą pranešė, kad 1927 m. sutartimi ši unija „galutinai palaidota“⁹⁰.

⁸⁸ Документы внешней политики СССР, т. 10, с. 279.

⁸⁹ Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzits 1930, p. 8–9; RFUPA, f. 05, ap. 11, b. 69, sg. 77, l. 5–6.

⁹⁰ 1927 09 20 A. Petrovskio pranešimas URLK // RFUPA, f. 04, ap. 47, b. 54284, sg. 294, l. 68.

Tad ekonominiais svertais Sovietai skaldė Baltijos šalis. Dėl to ir Latvijoje kilo nepasitenkinimas – Seime ratifikuojant prekybos sutartį su SSRS, užvirė audringos diskusijos. Per jas K. Ulmanis, be kita ko, pareiškė, jog socialdemokratams, ypač „Menderis su Buševicu“, trokšta, kad Latvija „anksčiau ar vėliau“ susijungtų su SSRS⁹¹, o tai padaryti gali padėti ir svarsutama sutartis. Į šiuos gana taiklius ir pranašiškus žodžius tąkart rimtai nepažiūrėta. Antrąją debatų dieną (spalio 26) Latvijos Seimas balsų dauguma (52 už, 45 – prieš, 2 – susilaikė)⁹² ratifikavo prekybos sutartį su SSRS.

Apskritai, Latvijos kairiųjų socialdemokratų sandėris su Sovietais neturėjo tokių padarinių, kokių tikėjosi jo organizatoriai. Jis iš esmės nesugriovė mūsų šiaurinių kaimynų demokratinės, parlamentinės sistemos, kuri pasirodė gyvybingesnė nei galėjo numatyti Kremliaus politikai. Latvijos užsienio politika tik šiek tiek kryptelėjo Rytų linkme, bet, kiek susivirduliuavusi, išlaikė savarankiškas pozicijas. Pačioje Socialdemokratų partijoje radosi nemažai sveikų, patriotinių, demokratiųjų jėgų, kurių nenusvėrė SSRS pasiuntinybės paveikiamas kairysis sparnas. Nesaikingam suartėjimui su Maskva nepritarė nei premjeras M. Skujeniekas, nei užsienio reikalų ministras F. Cielenas, kuriam, kaip pripažindavo patys

⁹¹ Latvijas Republikas II. Seimas VII sesijas. 4 sēde, 1927 10 25. Prieiga per internetą: http://old.periodika.lv/Repository/SSS/1927/10/07/085-SSS-1927-10-07-0001-SINGLE-ORIGNAME_GD001_L69-7-19_D07_1_0002.PDF#OLV0_Page_0001 [žiūrėta 2012 11 28].

⁹² Ten pat, 5 sēde, 1927 10 26. Prieiga per internetą: http://old.periodika.lv/Repository/SSS/1927/10/07/085-SSS-1927-10-07-0001-SINGLE-ORIGNAME_GD001_L69-7-19_D07_1_0002.PDF#OLV0_Page_0001 [žiūrėta 2012 11 28].

SSRS diplomatai, labiau rūpėjo ne partiniai, o savos valstybės interesai. Dėl jo pozicijos tvirtumo jie jį net pavadindavo „geležiniu Feliksu“ (aliuzija į Feliksą Dzeržinskį), žinoma, Latvijos „Feliksu“. Pagaliau pati socialdemokratų vadovaujama vyriausybė išsilaiškė tik šiek tiek daugiau nei metus – 13 mėnesių ir 6 dienas. „Demokratinis centras“ nustojo remti socialdemokratų dėl jų kairuoliškumo ir Latvijos Seime jie neteko daugumos. 1928 m. sausio 24 m. suformuota nauja Latvijos vyriausybė, vadovaujama „Demokratinio centro“, pradėjo kontroliuoti Sovietų bet kam dalijamus Latvijoje užsakymus. Tai kėlė Sovietų nepasitenkinimą ir abiejų šalių tarpusavio prekybos bumą emė gesti.

Įdomu pažymėti, kad Sovietų diplomatai bandė gelbėti socialdemokratų vyriausybę, pasitelkdami ir Vokietijos paramą. 1927 m. gruodžio 15 d. SSRS pasiuntinys Berlyne Nikolajus Krestinskis kreipėsi į Vokietijos užsienio reikalų ministrą Gustavą Štrėzėmaną, prašydamas, kad šis per Vokietijos pasiuntinybę Rygoje vokiečių mažumos atstovus Latvijos Seime (vokiečiai turėjo 5 deputatus iš 100) paveiktų taip, kad šie paremtų socialdemokratų vyriausybę⁹³. Tačiau ir šios priemonės jos neišgelbėjo. Artimi ryšiai su Sovietais nedaug padėjo socialdemokratams. Tai parodė 1928 m. rinkimai į III Latvijos Seimą. Socialdemokratams jame prarado daugiausia vietų iš visų Latvijos partijų – II Seime jie turėjo 32 vietas, o III gavo tik 25⁹⁴.

⁹³ RFUPA, f. 04, ap. 47, b. 54284, sg. 294, l. 28–31.

⁹⁴ Latvijas Republikas III. Seimas stenogramu satūra rādītājs. I sesija. Prieiga per internetą: http://old.periodika.lv/Repository/SSS/1928/11/06/085-SSS-1928-11-06-0001-SINGLE-ORIGNAME_GD001_

Vertindami aptartą sandėrį, turėtume atsižvelgti į tai, kaip į jo padarinius žiūrėjo patys jo organizatoriai. Šio klausimo svarstymas net suskaldė URLK Kolegiją. Jos daugumai atstovaujantis komisaras Maksimas Litvinovas 1931 m. spalio 31 d. specialiu laišku kreipėsi į Staliną siūlydamas denonsuoti 1927 m. prekybos sutartį su Latvija – esą sutartis nepateisinanti lūkesčių, neduodanti „laukto politinio efekto“, neatperkanti materialinių nuostolių, kurių atsiranda vykdant jos įsipareigojimus. M. Litvinovas skundėsi Stalinui, kad URLK tenka iš ūkinių institucijų „užsakymus Latvijai tiesiog replėmis išplėšti (клещами вытягивать)“⁹⁵. Nors, gaudama SSRS užsakymų, Latvija nesudarė sąjungos su Lenkija, šių šalių politiniai ir kariniai santykiai tebėra pernelyg glaudūs. Tokia situacija netenkinanti URLK, todėl prašoma, kad politinis biuras leistų pradėti derybas su Latvija dėl naujos prekybos sutarties⁹⁶.

Du URLK Kolegijos nariai – B. Stomoniakovas ir Levas Karachanas, – nesutikę su M. Litvinovo vertinimais, atskirais laiškais kreipėsi į Staliną ir kitus politinio biuro narius, gindami 1927 m. prekybos sutartį su Latvija, įrodinėdami jos naudą Sovietams⁹⁷. L. Karachanas įtikinėjo Staliną, kad URLK Kolegijos sprendimas „yra klaidingas ir žalingas“, jis priimtas „neatsižvelgiant į politinę reikalo esmę“. Laiško autorius savo poziciją grindė net penkiais argumentais.

L69-7-20_D01_0001.PDF#OLV0_Page_0001 [žiūrėta 2012 11 28]; Latvijos istoriko A. Šildės veikale šie duomenys pateikiami netiksliai – *Šilde Ā.* Latvijas vēsture 1914–1940, p. 394.

⁹⁵ 1931 10 14 M. Litvinovo raštas Stalinui // RFUPA, f. 05, ap. 11, b. 69, sg. 77, l. 1–2.

⁹⁶ Ten pat, l. 2.

⁹⁷ 1931 10 14 L. Karachano raštas Stalinui // Ten pat, l. 27.

Pirmausia jis pabrėžė, kad prekybos sutartis su Latvija rimtai trukdė kurtis Lenkijos ir Baltijos šalių sąjungai. Antra. Sutartis veiksmingas ekonominis svirtas, leidžiantis paveikti Latvijos užsienio politiką. Trečia. Nutraukimas sugadins Sovietų santykius su Latvijos socialdemokratija, o kitos jėgos, kuri ją pakeistų, taptų tvirta jų atrama šiame krašte, nesurasime. Ketvirta. Bręsta Latvijos konfliktas su Lenkija, o Maskvos uždavinys jį stiprinti. Sutarties nutraukimas pastūmės latvius į lenkų glėbį. Pagaliau penkta. Patys Sovietai nevykdo sutarties (1931 m. vietoj 15 pateikė užsakymų tik už 12 mln. rb), todėl turi prašyti Latvijos pakoreguoti prekybos apimtis⁹⁸.

Panašiai Staliną įtikinėjo ir B. Stomoniakovas, tik argumentus dėstė nuosaikiau ir trumpiau, pabrėždamas, tiesa, dar kovos su Anglijos įtaka Latvijoje svarbą⁹⁹. Stalinas ir politinis biuras labiau pritarė M. Litvinovo nuomonei. 1932 m. gegužės 5 d. Sovietai nutraukė 1927 m. pasirašytą prekybos sutartį su Latvija, nors ji dar turėjo galioti iki tų metų lapkričio 5 d.

Taigi Latvijos parlamentarizmas iš esmės atlaikė didžiulės totalitarinės valstybės kišimąsi į jos vidaus reikalus. Sovietams ir naciams prireikė 1939 m. pakto, kad likviduotų Baltijos šalių Nepriklausomybę. Kitą vertus, aptartas politinės istorijos epizodas verčia abejoti, ar yra teisūs Rusijos istorikai Olegas Kenas ir Aleksandras Rupasovas, nurodantys, kad SSRS, formuodama santykius su savo artimiausiomis kaimynėmis, neturėjusi aiškesnės užsienio politikos koncepcijos. Galimas daiktas, ji egzistavo,

tik sunkiai atskleidžiama dėl menko šaltinių prieinamumo. Taip pat abejotinas minėtų istorikų teiginys, kad Baltijos šalis Sovietai gavo ne „dėl savo baltiškos politikos“, o tiesiog iš „Berlyno rankų“ pagal visiems žinomą 1939 m. paktą¹⁰⁰. Šiai jų sėkmei prielaidos formuotos anksčiau.

Išvados

Tarpukario Europos valstybių demokratijos trapumo priežastis intensyviai tiria ne tik istorikai, bet ir politologai su sociologais. Tačiau beveik nenagrinėjama, kaip to laikotarpio demokratiją veikė totalitarizmas. Ta tema šiame straipsnyje atskleidžiama analizuojant Sovietų mėginimus 1926 m. pabaigoje inspiruoti jiems neparankios dešimtosios Latvijos vyriausybės pakeitimą sukalbamesniu, socialdemokratų vadovaujamu ministrų kabinetu. Inspiravimą veikiausiai sumanė Stalinas, veikdamas kartu su URLK Kolegijos nariais B. Stomoniakovu ir S. Aralovu, o vykdė SSRS pasiuntinybė Rygoje, naudodamasi artimais ryšiais su Latvijos kairiaisiais socialdemokratais. Sovietams kurstant, Latvijos Seime vyko šešių savaičių obstrukcija, kuri paspartino A. Alberingo vyriausybės žlugimą, jiems primygtinai raginant, viliojant ekonominėmis nuolaidomis, dideliais prekybiniais užsakymais socialdemokratai suformavo naują ministrų kabinetą.

Sovietų sumanymas pakeisti Latvijos vyriausybę kėlė grėsmę Latvijos savarakiškumui. Su jais bendradarbiaavę kairieji Latvijos socialdemokratai ne tik buvo

⁹⁸ Ten pat,

⁹⁹ 1931 10 14 B. Stomoniakovo laiškas Stalinui // Ten pat, l. 31–32.

¹⁰⁰ Кен О. Н., Рупасов А. И. Москва и страны Балтии. Опыт взаимоотношений 1917–1939 гг. // Страны Балтии и Россия, общества и государства. Москва, 2002, с. 25–252.

pasirengę priimti ekonomines lengvatas, bet ir svaičiojo apie Latvijos prisijungimą prie SSRS, o pastarosios politikai zondavo galimybę, Latvijos kairiųjų vyriausybei paprašius (tradiciniu revoliucijos eksporto būdu), suteikti jai karinę paramą. Naujasis socialdemokratų kabinetas parafavo su SSRS nepuolimo paktą ir pasirašė su ja prekybos sutartį, kuri buvo naudinga Latvijos ūkiui, bet kartu sudarė sąlygas Sovietams išgauti iš jos politinių nuolaidų. Glaudesni Latvijos ūkiniai ryšiai su SSRS ardė Baltijos šalių vienybę, ypač trukdė realizuoti Latvijos ir Estijos muitų uniją.

Socialdemokratų vadovaujamos Latvijos vyriausybės veikla nepateisino visų Sovietų lūkesčių. Jų manymu, Latvija nepakankamai atsiribojo nuo Lenkijos ir Vakarų

valstybių politikos ir visiškai neįsisuko į Maskvos orbitą. Sandėrio su kairiaisiais socialdemokratais įgyvendinimas strigo demokratinėse Latvijos politinio proceso procedūrose. LCDP dešiniųjų sparnas nepasidavė kairiųjų spaudimui, vyriausybėje dalyvavęs „Demokratijos centras“ prieštaravo nesaikingam suartėjimui su SSRS, o Seimas veiksmingai kontroliavo ministrų kabineto veiklą. Tad išorės poveikį amortizavo veikianti demokratinė sistema.

Šis vieno atvejo tyrimas išryškina demokratinio valdymo pranašumus, bet kartu parodo, kad tas valdymas neturi išorės poveikio užkardymo mechanizmo. Kad ir kokios tobulos būtų demokratinės procedūros, jos neturi „prigimtinio imuniteto“ išorės poveikiui. Jį reikia kurti.

INFLUENCE OF TOTALITARIANISM ON THE DEMOCRATIC PROCESSES: CHANGES IN THE LATVIAN GOVERNMENT IN 1926–1927 AND THE EXTERNAL FACTOR

Zenonas Butkus

S u m m a r y

Causes of the fragility of democracies of interwar European states are intensely explored not only by historians, but also by political scientists and sociologists. However, the influence of totalitarianism on democracy in those times has almost not been addressed. The article develops this subject while analysing attempts of the Soviets at the end of 1926 to trigger the replacement of the uncooperative right-wing Latvian government by a more compliant Cabinet of Ministers led by social democrats. The replacement was probably inspired by Stalin acting together with B. Stomoniakov and S. Aralov, members of the board of the People's Commissariat for Foreign Affairs, and was executed by the Soviet Embassy in Riga through close links with Latvian left-wing social democrats. Incited by the Soviets, there was a six-week obstruction in the Latvian Seimas, which accelerated the collapse of the A. Albering government. Urged by the Soviets and tempted with economic concessions and large trade orders, social democrats formed a new Cabinet of Ministers.

The Soviet project to replace the Latvian government posed a threat to the independence of Latvia. The collaborative left-wing social democrats not only were willing to accept economic concessions, but also were considering Latvia joining the USSR. Soviet politicians were probing the possibility, at the request of the left-wing government of Latvia (via the traditional export of revolution), to provide it with military support. The new social democrat cabinet initiated a non-aggression pact with the USSR and signed a trade agreement which was useful to the Latvian economy, but at the same time it allowed the Soviets to extract political concessions. Latvia's closer economic ties with the USSR were disrupting the unity of the Baltic States, especially hampering the realization of the Latvian–Estonian customs union.

The activities of the Latvian government led by social democrats did not meet the expectations of the Soviets. In their opinion, Latvia did not distance itself sufficiently from the policies of Poland and Western

countries and did not fully turn into Moscow's orbit. The implementation of the deal with left-wing social democrats was delayed in the democratic procedures of the Latvian political process. The LCDP right wing resisted the pressure of the left wing, the Democracy Center, which took part in the government, opposed the unreasonable alliance with the USSR, while the Seimas effectively controlled the activities of the

Cabinet of Ministers. Thus, the external impact was absorbed by the functioning democratic system.

This single-case study highlights the advantages of democratic governance, but it also shows that this governance has no external impact prevention mechanism. However, no matter how perfect the democratic procedures might be, they have no "natural immunity" to external influences. It must be built.

Iteikta 2012 09 25
Parengta skelbti 2012 10 08